

Bijlage 2

Handreiking 2026

Overdrachtsdocument voor de nieuwe
raadsfracties van gemeente Oude IJsselstreek

gemeente
Oude IJsselstreek

Nationale ontwikkelingen

Demografie

■ Nationale demografische ontwikkelingen

Bevolkingsomvang en groei

Nederland telt op 1 januari 2025 ongeveer 18,04 miljoen inwoners. De Nederlandse bevolking blijft groeien, maar het groeitempo neemt af. Naar verwachting bereikt Nederland de 19 miljoen inwoners in 2037 en de 20 miljoen in 2058. De Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 adviseert te sturen op een gematigde groei naar 19 à 20 miljoen inwoners in 2050. In 2070 wordt een bevolking van 20,6 miljoen verwacht (VZinfo, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025, 2024; Rijksoverheid, 2024; HR-kiosk, z.d.; Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, z.d.).

De groei wordt volledig gedreven door migratie. In het eerste halfjaar van 2025 groeide de bevolking met 36,9 duizend inwoners, waarbij 141,2 duizend mensen immigrerden en 95,6 duizend emigreerden (migratiesaldo +45,6 duizend). De natuurlijke aanwas is negatief geworden: in het eerste halfjaar 2025 werden 80,9 duizend kinderen geboren, terwijl er 89,6 duizend mensen overleden (natuurlijke aanwas -8,6 duizend) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025).

Vergrijzing en dubbele vergrijzing

Nederland vergrijst snel. Het aandeel 65-plussers groeit van 20% in 2025 naar 24,4% in 2035 en bereikt een piek van 25,1% in 2040. In absolute aantallen groeit het aantal 65-plussers van 3,4 miljoen in 2023 naar 4,8 miljoen in 2040. Nog opvallender is de dubbele vergrijzing: het aantal 80-plussers verdubbelt van circa 800.000 in 2023 naar 1,6 miljoen in 2040 (Estea, z.d.; Toekomst Nederland 2040, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2022, 2024).

De grijze druk (verhouding 65-plussers ten opzichte van 20-64-jarigen) stijgt van 34% in 2023 naar 44% in 2050. Dit betekent dat in 2040 slechts 2 personen in de werkzame leeftijd er staan tegenover elke AOW-gerechtigde (in 1957 waren dat nog 7 personen) (UWV, z.d.; Toekomst Nederland 2040, z.d.; Sociaal-Economische Raad, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024).

Regionale verschillen

De bevolkingsgroei concentreert zich in de grote steden en hun omgeving. Voor Utrecht wordt de grootste relatieve groei verwacht (26% tot 2035), gevolgd door Amsterdam (20%), Den Haag (18%) en Rotterdam (12%). In tegenstelling hiermee zullen 54 gemeenten met meer dan 2,5% krimpen, vooral in Noord- en Oost-Nederland: het noordoosten van Groningen, Drenthe, de Achterhoek en Limburg (Zuid-Holland Inzicht, z.d.; Arbeidsmarktinzicht, z.d.; Stadszaken, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2022).

De vergrijzing is het sterkst in de perifere gebieden. In de Achterhoek, Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Limburg en delen van Drenthe ligt de grijze druk boven de 40. Deze regio's kenmerken zich door het wegtrekken van jongeren, weinig immigratie en een laag geboortecijfer (Arbeidsmarktinzicht, z.d.; Stadszaken, z.d.; Bureau Vijftig, z.d.).

Arbeidsmarkt en beroepsbevolking

De potentiële beroepsbevolking (20 jaar tot AOW-leeftijd) groeit tot circa 10,9 miljoen in 2025, maar stagneert daarna en krimpt tussen 2027 en 2040 zelfs tijdelijk. Tussen 2018 en 2060 krimpt deze groep met bijna 130.000 personen. Dit leidt tot structurele arbeidsmarktcrisps, waarbij minder mensen meer werk moeten verrichten (UWV, 2023; Platform Overheid, z.d.; NIDI, z.d.; Centraal Planbureau, 2019; UWV, z.d.).

De arbeidsparticipatie van 55-plussers is gestegen van 60% in 2015 naar ruim 77% in 2023. Desondanks scoort Nederland met 71% arbeidsparticipatie bij 55-64-jarigen middelmatig in internationaal perspectief (plek 15 van 35 OESO-landen). Landen als Noorwegen en Zweden scoren boven de 80% (Instituut Gak, 2024; AWWN, z.d.).

Huishoudens en woonsituatie

Het aantal huishoudens groeit van 8,4 miljoen in 2025 naar 9,0 miljoen in 2035 en 9,97 miljoen in 2070. Deze groei komt voor 72% uit eenpersoonshuishoudens. Het aandeel eenpersoonshuishoudens stijgt van 40% in 2025 naar 42% in 2035 en 44% in 2070 (Vogon, z.d.; Maria Bode, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024).

De groei van alleenwonenden concentreert zich vooral bij ouderen. Het aantal alleenstaande 75-plussers verdubbelt tot 2050 naar bijna 1,2 miljoen. Dit legt grote druk op de woningmarkt, omdat de vraag naar kleinere, levensloopbestendige woningen toeneemt (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, z.d.; Vogon, z.d.).

Opleidingsniveau

Het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking stijgt gestaag. In 2024 had 37% van de 15-75-jarigen een opleiding op havo/vwo/mbo-niveau en 36% op hbo/wo-niveau. Het aandeel hogeropgeleiden (hbo + wo) groeide van 28% in 2013 naar 36% in 2023. Bij de leeftijdsgroep 25-35 jaar heeft zelfs 54% een hbo- of universitaire opleiding afgerond (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020; OCW in Cijfers, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024).

Migratieachtergrond en diversiteit

Per 1 januari 2022 telde Nederland 17,6 miljoen inwoners, waarvan 4,6 miljoen (26%) een migratieachtergrond hadden. Hiervan had 8,4% een Europese en 17,6% een niet-Europese migratieachtergrond. Van de personen met migratieachtergrond is 44,3% in Nederland geboren (tweede generatie) (Rijksoverheid, 2023; Eerste Kamer der Staten-Generaal, 2023).

Het aantal in het buitenland geboren inwoners groeit van 2,8 miljoen (16%) in 2023 naar tussen de 3,4 en 5,5 miljoen in 2050, afhankelijk van het migratiescenario. Ook het aandeel groeit naar 19-26% van de totale bevolking. De diversiteit neemt toe: terwijl in 2023 nog 73% van de bevolking een Nederlandse herkomst had, daalt dit naar 58-66% in 2050 (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024).

■ Lokale demografische ontwikkelingen (Oude IJsselstreek)

Bevolkingsontwikkeling en krimp

De gemeente Oude IJsselstreek telt in 2025 ongeveer 39.499 inwoners, een daling van 1.102 inwoners (-2,7%) ten opzichte van 1995. Het hoogtepunt lag in 2002 met 40.632 inwoners. Tussen 2020 en 2024 varieerde het inwonersaantal licht tussen 39.346 (minimum in 2021) en 39.613 (in 2023) (AlleCijfers, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Volgens de CBS-prognose wordt voor Oude IJsselstreek een krimp van 4,38% verwacht tot 2035. De bevolkingsprognose voor de periode 2020-2050 laat een verdere lichte daling zien van 39.400 inwoners in 2020 naar 38.500 in 2030, 38.200 in 2040 en 37.200 in 2050. Dit is een totale krimp van ongeveer 2.200 inwoners (-5,6%) tussen 2020 en 2050 (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021; Centraal Bureau voor de Statistiek, z.d.).

Extreme vergrijzing en ontgroening

Oude IJsselstreek vergrijst veel sterker dan het landelijk gemiddelde. In 2020 was 24% van de bevolking 65-plus, tegenover 19% landelijk. Het aandeel 65-plussers groeit verder naar ongeveer 28-30% in 2050. De gemiddelde leeftijd in Oude IJsselstreek lag in 2020 op 45 jaar, aanzienlijk hoger dan het Nederlands gemiddelde van 42 jaar (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

De grijze druk (65-plussers ten opzichte van 20-65-jarigen) ontwikkelt zich dramatisch. Deze lag in 2000 op 37%, steeg naar 42% in 2020 en zal naar verwachting oplopen tot 57% in 2050. Ter vergelijking: landelijk stijgt de grijze druk van 37% in 2020 naar 49% in 2050. Oude IJsselstreek vergrijst dus significant sneller en sterker dan Nederland gemiddeld (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Tegelijkertijd neemt het aandeel jongeren (0-19 jaar) af. De groene druk daalt van 43% in 2000 naar 37% in 2020 en verder naar 40% in 2050. Hiermee ligt de groene druk in Oude IJsselstreek vergelijkbaar met het landelijk gemiddelde (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Ontwikkeling per leeftijdsgroep

- **0-19 jaar:** Krimp van 7,5 duizend (2020) naar 7,3 duizend (2030) en 7,9 duizend (2050). De groep jongeren blijft relatief stabiel maar daalt licht (-106 per jaar tussen 2020-2050) (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).
- **20-64 jaar (beroepsbevolking):** Sterke krimp van 18,7 duizend (2020) naar 18,5 duizend (2030), 18,5 duizend (2040) en 18,7 duizend (2050). De werkzame leeftijdsgroep blijft ongeveer gelijk maar met lichte schommelingen (-8 per jaar) (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).
- **65-plus:** Sterke groei van 9,4 duizend (2020) naar 10,9 duizend (2030), 11,8 duizend (2040) en 10,6 duizend (2050). Dit is een toename van ruim 1.200 ouderen (+41 per jaar). De 65-plus groep bereikt een piek rond 2040 en stabiliseert daarna (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Beroepsbevolking en arbeidsmarkt

In 2019 telde Oude IJsselstreek 20.000 personen in de beroepsbevolking en 16.200 banen. Het aantal banen per persoon in de beroepsbevolking lag op 0,79, wat duidt op uitpendel naar omliggende gemeenten zoals Doetinchem. De grootste sectoren zijn handel (3.700 banen), gezondheids- en welzijnszorg en landbouw, bosbouw en visserij (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Het beroepsniveau ligt lager dan landelijk: 20% van de beroepsbevolking werkt in beroepen met hoge complexiteit (landelijk 32%), terwijl 55% werkt in middellage complexiteit beroepen (landelijk 42%). Door de vergrijzing en ontgroening staat de lokale arbeidsmarkt onder toenemende druk (Economische Beleidsvisie OIJ, 2024; Regio Achterhoek, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Huishoudens en inkomen

Het aantal woningen groeide naar 17.401 in 2020, met 66% koopwoningen en 25% huurwoningen van woningcorporaties. Het gemiddelde besteedbaar inkomen lag in 2018 op €41.000, lager dan het Nederlands gemiddelde van €43.000. Hiermee behoort Oude IJsselstreek tot de 63,3% van gemeenten met het laagste inkomen. Er zijn relatief weinig rijke huishoudens: slechts 14% valt in de hoogste inkomensgroep, tegenover 20% landelijk (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Verhuisbewegingen

Oude IJsselstreek heeft vooral verhuizingen van en naar omliggende gemeenten. De top-3 gemeenten van herkomst en bestemming zijn Doetinchem, Aalten en Montferland. In 2019 kwamen 388 mensen uit Doetinchem en vertrokken 378 naar Doetinchem. Het vestigingsoverschot is klein, wat de lichte bevolkingskrimp verklaart (AlleCijfers, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Zorg en onderwijs

Het aantal WMO-voorzieningen per 1.000 inwoners lag in 2019 op 71, iets boven het landelijk gemiddelde van 68. Dit weerspiegelt de vergrijzing en hogere zorgbehoefte. Het aantal leerlingen op basisscholen daalde van 3.168 (2009) naar 2.916 (2019), een krimp van 252 leerlingen (-8%). Dit is een direct gevolg van de ontgroening (Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

Strategische implicaties voor beleidsvorming

Landelijk niveau

De demografische ontwikkelingen vragen om structurele beleidsaanpassingen op meerdere terreinen:

1. **Arbeidsmarkt:** Met een stagnerende beroepsbevolking en toenemende vraag naar arbeid is structurele krapte onvermijdelijk. Verhogen van arbeidsparticipatie bij ouderen, vrouwen, mensen met een migratieachtergrond en mensen met beperkingen is essentieel (Centraal Planbureau, 2019; Rijksoverheid, z.d.; UWV, 2023).
2. **Zorg:** De zorgkosten stijgen van 12,7% van het BBP in 2015 naar verwachting 16,4% in 2040. Het aantal 80-plussers verdubbelt, terwijl het aantal potentiële mantelzorgers (50-74-jarigen) per 85-plusser daalt van 30 in 1975 naar 6 in 2040 (Toekomst Nederland 2040, z.d.).
3. **Wonen:** De vraag naar woningen groeit met 1,8 miljoen huishoudens tot 2070, vooral kleinere woningen voor alleenstaande ouderen. Dit vraagt om aangepaste nieuwbouw en verduurzaming van bestaande woningen (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024; Vogon, z.d.).
4. **Sociale cohesie:** De toenemende diversiteit (58-66% Nederlandse herkomst in 2050) vraagt om inclusiever beleid en versterking van onderlinge verbindingen (Rijksoverheid, 2024; Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050, z.d.; Centraal Planbureau, 2019; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024).
5. **Regionale verschillen:** Krimp- en groeigebieden vragen om gedifferentieerd beleid, waarbij krimpgebieden ondersteuning nodig hebben voor het behoud van voorzieningen (Stadszaken, z.d.; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2022).

Lokaal niveau (Oude IJsselstreek)

Voor Oude IJsselstreek zijn de demografische uitdagingen nog urgenter:

1. **Bevolkingskrimp:** Met een verwachte krimp van 5,6% tot 2050 staat het draagvlak voor voorzieningen onder druk. Dit vraagt om strategische keuzes over behoud van scholen, zorgvoorzieningen en openbaar vervoer (Centraal Bureau voor de Statistiek, z.d.; AlleCijfers, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).
2. **Extreme vergrijzing:** Met een grijze druk van 57% in 2050 (versus 49% landelijk) zijn aanpassingen in woningvoorraad, zorginfrastructuur en toegankelijkheid cruciaal. De toekomstvisie benadrukt al het belang van levensloopbestendige woningen (Gemeente Oude IJsselstreek, z.d.; Lokaal Belang, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).
3. **Krimpende beroepsbevolking:** De werkzame leeftijdsgroep blijft stabiel maar relatief klein. Dit bemoeilijkt bedrijfsvestiging en -groei. Het VIP (Varsseveld Industriepark) en Smart Industry clusters zijn belangrijke economische vliegwielen (Gemeente Oude IJsselstreek, z.d.; Economische Beleidsvisie OIJ, 2024).
4. **Aantrekkelijkheid vergroten:** Om krimp te keren is het aantrekken van jonge gezinnen en kenniswerkers essentieel. De ontwikkelingen rond de Oude IJssel (recreatie, natuur), het DRU Industriepark en woningbouw zijn daarbij kansrijk (Gemeente Oude IJsselstreek, z.d.).
5. **Regionale samenwerking:** Als perifere gemeente met uitpendel naar Doetinchem en andere Achterhoekse gemeenten vraagt Oude IJsselstreek om versterkte regionale afstemming op arbeidsmarkt, mobiliteit en voorzieningen (Regio Achterhoek, z.d.; Arbeidsmarktinzicht, z.d.; Gemeente Oude IJsselstreek, 2021).

■ Conclusie

Nederland staat voor een demografische transitie met groei, vergrijzing en toenemende diversiteit. De effecten verschillen sterk per regio. Terwijl de Randstad en andere steden groeien en jonger blijven, vergrijzen en krimpen perifere gebieden zoals Oude IJsselstreek sneller. Dit vraagt om differentiegebonden beleid waarin lokale opgaven als woningbouw, zorg en economische vitaliteit worden afgestemd op de specifieke demografische dynamiek. Voor gemeenteraden die na de verkiezingen strategisch beleid willen vormgeven, is grondig begrip van deze demografische ontwikkelingen een essentiële basis voor de DESTEP-analyse.

Economisch

De economische ontwikkelingen in Nederland en specifiek in Oude IJsselstreek staan in het teken van gematigd herstel, maar met grote uitdagingen rondom arbeidsmarktkrapte, regionale verschillen, vergrijzing en de noodzakelijke transitie naar een duurzame en innovatieve economie. Deze uitgebreide analyse biedt strategische handvatten voor beleid na de gemeenteraadsverkiezingen, gebaseerd op de meest actuele cijfers en prognoses van CBS, CPB, UWV en gemeentelijke bronnen.

A. Nationale economische ontwikkelingen

1. Economische groei en bbp-ontwikkeling

De Nederlandse economie groeit in 2025 met 1,6% tot 1,9%, een herstel na de stagnatie in 2023. In het derde kwartaal van 2025 groeide de economie met 0,4% ten opzichte van het vorige kwartaal. Voor 2026 wordt een groei van 1,4% tot 1,5% verwacht. Deze groei wordt vooral gedreven door hogere consumptieve bestedingen van huishoudens en de overheid, aantrekkende wereldhandel en herstel van investeringen (Centraal Planbureau, 2025; CBS, 2025).

De groei ligt echter onder het niveau van de jaren 2021-2022 en duidt op een "gematigd groeipad" van ongeveer 1% per jaar op de middellange termijn. Dit komt door structurele restricties op de arbeidsmarkt, beperkte overheidsfinanciën en geopolitieke onzekerheden (Centraal Planbureau, 2025; UWV, 2024; Rabobank, 2025).

2. Koopkracht en inflatie

De koopkracht herstelt na de inflatiecrisis: in 2024 steeg deze met 2,5% en in 2025 met 1,1%, vooral door reële loonstijgingen en lastenverlichting. Voor 2026 wordt een koopkrachtstijging van 1,3% verwacht. Werkenden profiteren het meest, maar ook uitkeringsgerechtigden zien verbetering (Centraal Planbureau, 2025; CBS, 2025).

De inflatie daalt naar 2,6%-3,2% in 2025 en verder naar 2,3%-2,6% in 2026. Deze ligt nog boven de Europese doelstelling van 2% en het eurozonegemiddelde, onder meer door btw-verhogingen en blijvend hoge loongroei. De kerninflatie (exclusief energie en voedsel) blijft hoger dan normaal door de loongroei (DNB, 2025).

3. Arbeidsmarkt: krapte, participatie en werkloosheid

De arbeidsmarkt blijft zeer krap, ondanks enige afkoeling. De werkloosheid bedraagt 3,7%-4% in 2025 en stijgt licht naar 4% in 2026. Er zijn voor het eerst in vier jaar meer werklozen dan vacatures, maar de spanning blijft hoog (CBS, 2025; Centraal Planbureau, 2025).

Cruciale sectoren kampen met structurele personeelstekorten: zorg, onderwijs, kinderopvang, techniek, ICT en bouw. Dit remt de productie, zorgt voor wachtlijsten in zorg en kinderopvang, en stagneert de energietransitie (UWV, 2025; Mettom, 2025).

De arbeidsparticipatie is historisch hoog en blijft groeien, vooral onder jongeren (15-25 jaar) en ouderen (55-75 jaar). Het structurele arbeidsaanbod stijgt van 10,5 miljoen personen in 2024 naar 11,1 miljoen in 2033, met een gemiddelde groei van 0,6% per jaar. Deze toename komt door hogere participatiegraden en een groeiende bevolking in de werkzame leeftijd, maar wordt afgeremd door vergrijzing (Centraal Planbureau, 2025).

4. Armoede en sociale zekerheid

Armoede daalt van 3,5% in 2024 naar 2,9% in 2026 door inkomensmaatregelen en koopkrachtherstel. Kinderarmoede blijft echter een aandachtspunt (Centraal Planbureau, 2025).

5. Overheidsfinanciën en staatsschuld

Het begrotingstekort bedraagt 1,4%-2,1% bbp in 2025 en stijgt naar 2,4%-2,9% in 2026, maar blijft onder de Europese norm van 3%. De overheidsuitgaven stijgen sterk door sociale zekerheid (AOW), zorg, defensie en personeelskosten (Rijksoverheid, 2025; Nextens, 2026).

De overheidsschuld bedraagt 44,9% bbp in 2025 en stijgt naar 47,8% in 2026, ruim onder de Europese norm van 60%. Op de lange termijn stijgen de overheidsuitgaven sterk door vergrijzing en zorgkosten; bij ongewijzigd beleid loopt de belastingdruk op naar 43% bbp in 2060 (DNB, 2025; Rijksfinanciën, 2025).

6. Investerings en productiviteit

Bedrijfsinvesteringen trekken aan in 2025-2026, vooral door digitalisering, automatisering en verduurzaming. Investerings in groene economie en circulaire processen zijn prioriteit (Centraal Planbureau, 2025).

De arbeidsproductiviteit groeit in 2025 met 1,5%-2,5%, de sterkste groei sinds 2014. Dit komt deels door een daling van het aantal zelfstandigen en deels door structurele verbeteringen door automatisering en AI, gedwongen door arbeidsmarktkrapte. Op de lange termijn wordt hogere productiviteitsgroei verwacht door sectorverschuivingen naar kennisintensieve sectoren en investeringen in arbeidsbesparende technologie (Accountant.nl, 2025; DNB, 2025).

7. Sectoren en branches

- Groei: Informatie & communicatie (ICT) (+3,5%-4%), specialistische zakelijke dienstverlening (+3%-3,3%), zorg & welzijn, bouw (herstel) (Arbeidsmarktinzicht, 2025; UWV, 2025)
- Krimp of stabilisatie: Industrie (licht herstel na krimp), landbouw (-1,4%), uitzendbureaus, groothandel, openbaar bestuur, onderwijs (UWV, 2025)

De industrie herstelt voorzichtig in 2025 na een zware periode door hoge energieprijzen en teruglopende koopkracht. Energie-intensieve sectoren (chemie) blijven kwetsbaar; metaal en hightech (ASML) presteren relatief goed (UWV, 2024; Rabobank, 2025).

8. Regionale verschillen

Economische groei is ongelijk verdeeld over Nederland. Groot-Amsterdam (+3,4%-3,5%) en Brainport Eindhoven (+3,2%-3,3%) groeien het sterkst door kennisintensieve dienstensectoren, ICT en innovatie. Ook Utrecht, Twente en Flevoland groeien bovengemiddeld (Rabobank, 2025; Arbeidsmarktinzicht, 2025).

Perifere regio's groeien minder. Achterhoek, Limburg, Zeeland, Drenthe en Groningen blijven achter door minder gunstige regionale omstandigheden, zwakkere kennisinfrastructuur en demografische krimp. De Achterhoek kent een zeer kleine banengroei van 0,2% tussen 2023 en 2025, ver onder het landelijk gemiddelde van 1,4% (UWV, 2024; Rabobank, 2025; Arbeidsmarktinzicht, 2025).

B. Lokale economische ontwikkelingen: Oude IJsselstreek

1. Bevolking en demografische context

Oude IJsselstreek telt 39.499 inwoners (2025), een daling van 1.102 inwoners (-2,7%) sinds 1995. De trend is licht dalend met gemiddeld -37 inwoners per jaar. Dit maakt Oude IJsselstreek een krimpregio, wat de economische dynamiek beïnvloedt (AlleCijfers, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).

2. Economische structuur en werkgelegenheid

De economie van Oude IJsselstreek is sterk geconcentreerd op maakindustrie en zorg. Deze sectoren zijn met circa 20% van alle banen de dominante werkgevers. Circa 40% van de werkgelegenheid is gevestigd op bedrijventerreinen (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024; Economische Beleidsvisie OIJ, 2024).

Belangrijke sectoren:

- Maakindustrie: Metaalbewerking, machinebouw, mechatronica, automotive. Grote werkgevers zijn familiebedrijven zoals Kaak Groep, Kramp, Van Raam, Atag en Pelgrim (HelemaalAchterhoek.nl, 2024; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).
- Zorg & welzijn: Azora, Buurtzorg en andere zorgorganisaties zorgen voor substantiële werkgelegenheid (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).
- Bouw en techniek: Sterke sector door transformatie van ambachtelijke bedrijven naar fabrieksmatige, hightech productie (prefab bouw) (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).
- Toerisme en recreatie: Groeisector met potentie, vooral waterrecreatie (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).
- Landbouw: Circa 5% van de werkgelegenheid, maar 80% van het grondgebied is agrarisch in gebruik (CBS, 2011; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).

3. Bedrijventerreinen en innovatiehubs

Oude IJsselstreek heeft negen bedrijventerreinen (208 hectare, 325+ bedrijven). De grootste zijn:

- De Rieze (Ulft): 2.000 werknemers (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Hofskamp-terreinen (Varsseveld): 3.000 werknemers (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- DRU Industriepark (Ulft): Innovatiehub met SmartHub Incubator Industry (SHII) voor startups en innovatie in Smart Industry (DRU Industriepark, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Varsseveld Industriepark (VIP): In ontwikkeling voor hightech maakindustrie (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)

4. Smart Industry en innovatie

Oude IJsselstreek profileert zich als regio voor Smart Industry: slim, flexibel en geautomatiseerd produceren met robotisering, AI, 3D-printing en digitalisering. Belangrijke samenwerkingen:

- CIVON (Centrum voor Innovatief Vakmanschap Oost-Nederland)
- SHII (SmartHub Incubator Industry): broedplaats voor startups, coaching door gevestigde bedrijven, aantrekken van jong talent (Gemeente Oude IJsselstreek, 2025; DRU Industriepark, 2025)
- Industrie Belang Oude IJssel (IBOIJ) en Varsseveldse Industriële Vereniging (VIV) (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)

Dit zorgt voor hoogwaardige maakindustrie en economische veerkracht, maar vereist ook continu investeren in human capital en onderwijs-arbeidsmarkt-aansluiting (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).

5. Werkgelegenheid en arbeidsmarkt

De werkgelegenheid in Oude IJsselstreek is in een aantal sectoren gegroeid, vooral in industrie, gezondheidszorg, groothandel en bouw. Ten opzichte van 2016 is er wel afname in landbouw, detailhandel en openbaar bestuur (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).

De werkloosheid in Oude IJsselstreek is gedaald, in tegenstelling tot veel andere Gelderse gemeenten. Dit wijst op een relatief gezonde lokale arbeidsmarkt, maar arbeidsmarktcrisp blijft een uitdaging (UWV, 2024; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).

Regionale arbeidsmarkt Achterhoek:

- Banengroei van slechts 0,2% tussen 2023-2025, zeer gering (UWV, 2024)
- Tot 2027 wordt krimp verwacht in industrie, onderwijs en openbaar bestuur, terwijl zorg en ICT groeien (UWV, 2025; Werkcentrum Midden Utrecht, 2025)
- Maakindustrie is met 25% van de banen de grootste werkgever in de Achterhoek (Achterhoekmonitor.nl, 2025)
- Arbeidsmarkt blijft krap; personeelstekorten in zorg, techniek en ICT (UWV, 2025; Flexmarkt, 2025; UWV, 2024)

6. Human capital en onderwijs

Stimuleren van human capital is kritieke succesfactor: aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt, "leven-lang-leren", aantrekken van jong talent, innovatiehubs, en mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt aan het werk helpen. Samenwerking met Hogeschool Arnhem Nijmegen (HAN) en andere onderwijsinstellingen is essentieel (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024; DRU Industriepark, 2025).

7. Circulaire economie en duurzaamheid

Oude IJsselstreek zet in op circulaire economie: duurzame bedrijventerreinen, circulaire productieprocessen, energietransitie en innovatieve samenwerkingen. Dit past in de bredere nationale transitie naar een groene economie (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024; Economische Beleidsvisie OIJ, 2024).

8. Woningmarkt

De gemiddelde woningprijs bedroeg €239.000 in 2021 (+6,7% t.o.v. 2020). Door afnemende bevolkingsgroei blijft de markt in balans. Relatief lage prijzen bieden potentie voor vestiging van jonge gezinnen uit duurdere regio's (AlleCijfers, 2025).

9. Economische visie en strategie

De Economische Beleidsvisie Oude IJsselstreek 2024-2030 en Toekomstvisie Oude IJsselstreek richten zich op:

- Versterken van human capital en innovatie
- Faciliteren van maakindustrie (Smart Industry)
- Versterken toerisme en recreatie
- Circulaire economie en duurzaamheid
- Sociale participatie en brede arbeidsmarkttoegang
- Samenwerking tussen gemeente, ondernemers, onderwijs en maatschappelijke partners

Ambitie: "De gemeente Oude IJsselstreek wil, samen met ondernemers, onderwijs en maatschappelijke partners, de huidige en toekomstige werkgelegenheid en zelfstandigheid van onze inwoners versterken door het stimuleren van de economische ontwikkeling en het ondernemerschap in onze gemeente" (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024).

C. Kansen, uitdagingen en strategische richting

Nationale kansen

- Herstel koopkracht en hogere consumptie stimuleren economische groei (Centraal Planbureau, 2025)
- Hoge arbeidsparticipatie en productiviteitsgroei door automatisering en AI (Accountant.nl, 2025; Centraal Planbureau, 2025)
- Investerings in duurzaamheid, digitalisering en kennisintensieve sectoren (Arbeidsmarktinzicht, 2025)
- Sterke groeipolen (Amsterdam, Eindhoven, Utrecht) trekken economie (Rabobank, 2025)
- Nationale uitdagingen
- Structurele arbeidsmarktkrapte en personeelstekorten in cruciale sectoren (Mettom, 2025; UWV, 2025; Flexmarkt, 2025)
- Regionale ongelijkheid: perifere regio's blijven achter (Rabobank, 2025; Arbeidsmarktinzicht, 2025)
- Stijgende overheidsuitgaven door vergrijzing en zorg (Rijksoverheid, 2025; DNB, 2025; Rijksfinanciën, 2025)
- Geopolitieke onzekerheden en kwetsbaarheid voor internationale handel (Arbeidsmarktinzicht, 2025; Centraal Planbureau, 2025)
- Inflatie blijft boven doelstelling (DNB, 2025; Centraal Planbureau, 2025)

Lokale kansen (Oude IJsselstreek)

- Sterke basis in maakindustrie en Smart Industry met innovatieve bedrijven (HelemaalAchterhoek.nl, 2024; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Innovatiehubs (DRU Industriepark, SHII) stimuleren startups en samenwerking (DRU Industriepark, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2025)
- Toerisme en recreatie als groeisector (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Circulaire economie en duurzaamheid als differentiatie (Economische Beleidsvisie OIJ, 2024; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Relatief lage woningprijzen aantrekkelijk voor vestiging (AlleCijfers, 2025)
- Lage werkloosheid en gezonde lokale arbeidsmarkt (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)

Lokale uitdagingen (Oude IJsselstreek)

- Demografische krimp en vergrijzing drukken economische dynamiek (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024; AlleCijfers, 2025)
- Zeer beperkte banengroei in Achterhoek (0,2%), achterstand t.o.v. landelijk gemiddelde (UWV, 2025; UWV, 2024)
- Arbeidsmarktkrapte in zorg, techniek en ICT (UWV, 2025; UWV, 2024; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Afhankelijkheid van enkele grote sectoren (maakindustrie, zorg) (Achterhoekmonitor.nl, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Uitdaging om jong talent aan te trekken en te behouden (AchterhoekBusiness, 2030; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
- Beperkte kennisinfrastructuur t.o.v. Randstad (Rabobank, 2025; Arbeidsmarktinzicht, 2025)

D. Strategische aanbevelingen voor na de gemeenteraadsverkiezingen

Nationaal beleidsperspectief

1. Arbeidsmarkt: Investeren in om- en bijscholing, sociale participatie, aantrekken en integreren van arbeidsmigranten, verbeteren kinderopvang om participatie te verhogen (UWV, 2025; Mettom, 2025; Flexmarkt, 2025)
2. Productiviteit en innovatie: Stimuleren van automatisering, AI en digitalisering om personeelstekorten op te vangen en productiviteit te verhogen (Centraal Planbureau, 2025; Accountant.nl, 2025)
3. Duurzaamheid: Versnellen energietransitie en circulaire economie (Centraal Planbureau, 2025; Economische Beleidsvisie OIJ, 2024)
4. Regionale spreiding: Investerings in perifere regio's voor betere kennisinfrastructuur en vestigingsklimaat (Arbeidsmarktinzicht, 2025; Rabobank, 2025)
5. Overheidsfinanciën: Beheersen van uitgaven en structurele hervormingen in zorg en sociale zekerheid om vergrijzing betaalbaar te houden (DNB, 2025; Rijksfinanciën, 2025; Rijksoverheid, 2025)
6. Lokaal beleidsperspectief (Oude IJsselstreek)
7. Human capital en onderwijs: Prioriteit geven aan aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt, leven-lang-leren, aantrekken en behouden van jong talent via SHII, HAN en andere partners (Gemeente Oude IJsselstreek, 2025; DRU Industriepark, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
8. Smart Industry en innovatie: Volop faciliteren van maakindustrie met investering in innovatiehubs, digitalisering en robotisering. Uitbouwen DRU Industriepark en Varsseveld Industriepark (DRU Industriepark, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
9. Circulaire economie: Positioneren als voorloper in duurzame en circulaire bedrijvigheid, aantrekkelijk voor nieuwe bedrijven en jonge ondernemers (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024; Economische Beleidsvisie OIJ, 2024)
10. Toerisme en recreatie: Versterken infrastructuur, marketing en uitnodigingskader voor waterrecreatie en landschapstoerisme (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
11. Sociale participatie: Breed arbeidsmarktbeleid met focus op mensen aan de onderkant, voorkomen van uitstroom en vergroten van inclusiviteit (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
12. Wonen en vestigingsklimaat: Investeren in woningbouw, voorzieningen en bereikbaarheid om krimp te keren en jonge gezinnen aan te trekken (AchterhoekBusiness, 2030; AlleCijfers, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)
13. Regionale samenwerking: Versterken samenwerking binnen Achterhoek en met Gelderland voor gezamenlijke aanpak van arbeidsmarkt, innovatie en infrastructuur (Achterhoekmonitor.nl, 2025; AchterhoekBusiness, 2030; UWV, 2024)
14. Bedrijventerreinen: Moderniseren en uitbreiden van bedrijventerreinen voor groei en werkgelegenheid (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024)

■ Conclusie

De economische toekomst van Nederland en Oude IJsselstreek wordt bepaald door hoe goed we omgaan met arbeidsmarktkrapte, regionale ongelijkheid, vergrijzing en de transitie naar een duurzame, innovatieve economie. Landelijk zijn herstel van koopkracht, productiviteitsgroei en investeringen in kennisintensieve sectoren hoopgevend, maar structurele arbeidsmarktproblemen en stijgende overheidslasten vragen om duurzame oplossingen.

Lokaal heeft Oude IJsselstreek een unieke positie door zijn sterke maakindustrie, innovatieve Smart Industry-clusters en actieve samenwerking tussen bedrijfsleven, onderwijs en overheid. De uitdaging is om demografische krimp te keren, jong talent aan te trekken, human capital te ontwikkelen en economische veerkracht te vergroten door innovatie, circulaire economie en een breed sociaaleconomisch beleid. Met gerichte investeringen in deze thema's kan Oude IJsselstreek zich onderscheiden als een toekomstbestendige, innovatieve krimpregio die ondanks demografische uitdagingen economisch blijft groeien.

Deze analyse biedt een solide, actueel en gedegen onderbouwd economisch fundament voor strategische besluitvorming richting de gemeenteraadsverkiezingen, zowel op nationaal als lokaal niveau.

Sociaal-cultureel

De sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland en specifiek in Oude IJsselstreek worden gekenmerkt door structurele ongelijkheid, afnemende sociale samenhang tussen groepen, eenzaamheid, dalend politiek vertrouwen, en uitdagingen rondom integratie en participatie. Tegelijkertijd blijft Nederland een land met een stevige sociale basis, een sterk verenigingsleven en veel maatschappelijke betrokkenheid. Deze uitgebreide analyse biedt strategische handvatten voor beleid na de gemeenteraadsverkiezingen, gebaseerd op de meest actuele cijfers en rapporten van SCP, CBS en gemeentelijke bronnen.

A. Nationale sociaal-culturele ontwikkelingen

1. Structurele ongelijkheid en klassenongelijkheid

Nederland wordt geconfronteerd met toenemende structurele ongelijkheid tussen groepen mensen. Deze ongelijkheid is niet alleen economisch, maar een combinatie van inkomen, opleiding, gezondheid, sociaal netwerk en culturele bagage (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a; Communicatierijk, 2025; Sociaalweb, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b).

Het SCP introduceert in 2025 het begrip "klassenongelijkheid": één op de zes Nederlanders beschikt over weinig hulpbronnen (geld, netwerk, gezondheid, opleiding) en kan daardoor minder meedoen in de samenleving. Deze groep ervaart vaak een stapeling van problemen op het gebied van financiën, gezondheid en sociale netwerken (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a).

Gevolgen van ongelijkheid:

- Mensen met een laag inkomen, slechtere gezondheid en lagere opleiding kunnen minder participeren en hebben minder vertrouwen in anderen en de overheid (Communicatierijk, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a)
- Mensen met een theoretische opleiding, toereikend inkomen en goede gezondheid zijn veel positiever over hun leven en leefomgeving (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a; Communicatierijk, 2025)
- Gescheiden hulpverlening (op gebied van geld, zorg, etc.) schiet vaak tekort; een integrale aanpak is noodzakelijk (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)

2. Sociale cohesie en samenhang

De sociale cohesie in Nederland is paradoxaal: enerzijds is het sociale vertrouwen relatief hoog en stabiel, anderzijds ervaren veel mensen toenemende conflicten tussen groepen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025c; Loopbaanpolitiek, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025d; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025e; Socialevraagstukken, 2025).

Positieve aspecten:

- Veel Nederlanders voelen zich verbonden met Nederland en hun eigen buurt (Loopbaanpolitiek, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025d)
- Het algemene vertrouwen in medeburgers blijft relatief hoog (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025d; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025c)
- Nederland kent een stevige basis als het gaat om sociaal vertrouwen (Communicatierijk, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)

Negatieve trends:

- Leefwerelden van armste en rijkste Nederlanders groeien verder uiteen (Binnenlands Bestuur, 2025; Communicatierijk, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
- Mensen met een maatschappelijk onzekere positie voelen zich niet gezien of gehoord door machthebbers (Binnenlands Bestuur, 2025; Communicatierijk, 2025)
- Inwoners ervaren meer conflict tussen groepen en denken in stereotypen over andere groepen (Communicatierijk, 2025; Binnenlands Bestuur, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
- Discriminatie, verharding en onveiligheid worden vaker ervaren (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025d)

Sociale participatie:

- Vrijwilligerswerk en verenigingen blijven belangrijk voor sociale cohesie (Gemeente Oude IJsselstreek, 2022; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025c)
- Digitalisering vergroot ongelijkheid: hoogopgeleiden profiteren, anderen raken verder achterop (Sociaal Werk Nederland, 2025)

3. Eenzaamheid

Eenzaamheid is een blijvend probleem in Nederland, vooral na de coronapandemie. In 2024 voelde 10% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder zich sterk eenzaam. Dit is bijna terug op het niveau van 2019 (9%), maar hoger dan voor corona (CBS, 2025a; CBS, 2025b; RIVM, 2025; VZinfo, 2025).

Risicogroepen:

- Alleenwonenden (14% sterk eenzaam) en ouders in eenoudergezinnen (18% sterk eenzaam) lopen het grootste risico (CBS, 2025b)
- Mensen geboren buiten Nederland: één op de vijf arbeidsmigranten voelt zich sterk eenzaam, tegenover één op de tien in Nederland geboren mensen (EW Magazine, 2025; CBS, 2025a; CBS, 2025b)
- 75-plussers: 51% voelt zich eenzaam (enigszins of sterk) (VZinfo, 2025)
- Lage inkomensgroepen: 16-18% sterk eenzaam (CBS, 2025c)

Impact:

- Eenzaamheid heeft een negatief effect op mentale en fysieke gezondheid (Eén Tegen Eenzaamheid, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
- Bij ongewijzigd beleid zal het aantal eenzame mensen tot 2050 toenemen (Eén Tegen Eenzaamheid, 2025)

4. Migratie, diversiteit en integratie

Nederland groeit voornamelijk door immigratie, wat de bevolkingssamenstelling diverser maakt. Het aandeel mensen met een migratieachtergrond neemt toe, met name door gezins- en asielmigratie (EW Magazine, 2025).

Sociale cohesie en migratie:

- Arbeidsmigranten (vooral uit Oost-Europa) scoren lager op sociale cohesie-indicatoren dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025f; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025g; Tweede Kamer, 2025)
- Oorzaken: tijdelijk verblijf, lange werkweken, beperkte toegang tot stemrecht, taalbarrières (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025g; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025f)
- Migratie dempt sociale cohesie enigszins, maar effecten zijn meestal beperkt en andere factoren (opleidingsachtergrond, werkloosheid) spelen ook een rol (Tweede Kamer, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025f; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025g)
- Gescheiden leefwerelden kunnen worden doorbroken door menging in woningbouw, onderwijs en op de werkplek (Binnenlands Bestuur, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Communicatierijk, 2025)

5. Onderwijs

Het Nederlandse onderwijs krimpt in de komende jaren door lagere geboortecijfers. Het totaal aantal leerlingen en studenten daalt van 3,66 miljoen in 2024 naar 3,51 miljoen in 2031 (OCW in Cijfers, 2025; Lezen.nl, 2025).

Trends per sector:

- Primair onderwijs: lichte stijging tot 2025 (1,47 miljoen), daarna daling tot 1,43 miljoen in 2031 (OCW in Cijfers, 2025)
- Voortgezet onderwijs: daling van 930.000 (2024) naar 886.000 (2031) (OCW in Cijfers, 2025)
- Mbo: groei in bol-studenten, daling in bbl-studenten door arbeidsmarktkrapte (OCW in Cijfers, 2025)
- Hbo en wo: daling door minder Nederlandse studenten; internationale studenteninstroom neemt af (OCW in Cijfers, 2025)

Kansenongelijkheid:

- Grote verschillen in onderwijsadviezen tussen kinderen uit lage en hoge inkomensgezinnen (Nederlands Jeugd Instituut, 2025)
- Schoolweging en onderwijsachterstandenbeleid blijven nodig (CBS, 2025d; Onderwijsinspectie, 2025)
- Slagingspercentages herstellen na corona, maar blijven achter in sommige vmbo-leerwegen (OCW in Cijfers, 2025)

6. Gezondheid en levensverwachting

De levensverwachting in Nederland blijft stijgen, maar er zijn grote gezondheidsverschillen tussen groepen (CBS, 2025e; CBS, 2025f; VZinfo, 2025).

Levensverwachting naar opleiding (bij geboorte, 2021-2024):

- Laag opgeleid (basisonderwijs, vmbo, mbo1): 78,7 jaar totaal; 55,4 jaar in goede gezondheid (CBS, 2025e)
- Middelbaar opgeleid (havo, vwo, mbo2-4): 81,9 jaar totaal; 63,7 jaar in goede gezondheid (CBS, 2025e)
- Hoog opgeleid (hbo, wo): 83,9 jaar totaal; 69,4 jaar in goede gezondheid (CBS, 2025e)

Gezonde levensverwachting:

- Mannen: 63,5 jaar in goede gezondheid (gestegen van 59,9 in 1981) (VZinfo, 2025)
- Vrouwen: 62,0 jaar in goede gezondheid (licht gedaald van 62,4 in 1981) (VZinfo, 2025)
- Levensverwachting zonder chronische ziekten is gedaald, vooral bij vrouwen (CBS, 2025g; VZinfo, 2025)

Ongelijkheid:

- Hoog opgeleiden leven 5-6 jaar langer dan laag opgeleiden (CBS, 2025e)
- Gezondheidsverschillen zijn structureel en beïnvloeden welzijn, participatie en vertrouwen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Communicatierijk, 2025)

7. Politiek vertrouwen en democratie

Het vertrouwen in de politiek is in 2025 historisch laag. Slechts 29% van de Nederlanders heeft vertrouwen in de landelijke politiek, tegenover 68% die weinig of geen vertrouwen heeft (Ipsos Publiek, 2025; Metro Nieuws, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025h).

Oorzaken van laag vertrouwen:

- Politiek lost problemen niet op (76%) (Ipsos Publiek, 2025)
- Politiek is vooral met zichzelf bezig (74%) (Ipsos Publiek, 2025)
- Politiek is niet in staat tot samenwerking (68%) (Ipsos Publiek, 2025)
- Grote beloftes die niet haalbaar blijken (Communicatierijk, 2025)

Verwachtingen:

- Ondanks laag vertrouwen verwachten mensen veel van een nieuw kabinet: samenwerking, oplossingen voor wonen, immigratie, inkomen en defensie (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025h)
- Slechts 18% heeft vertrouwen dat de politiek na de verkiezingen beter gaat functioneren (Ipsos Publiek, 2025)
- Vertrouwen daalde na het vallen van kabinet-Schoof weer naar het niveau van 2021-2023 (Metro Nieuws, 2025; Ipsos Publiek, 2025)

Democratie:

- Er zijn zorgen over de staat van de democratie, van 'wat barstjes' tot 'verval van het systeem' (Raad Openbaar Bestuur, 2025)
- Discriminatie en racisme ondermijnen vertrouwen in overheid en politiek (Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2025)

8. Mensen in de marge

Ongeveer 9,6% van de Nederlandse bevolking leeft "sociaal in de marge": zij doen weinig mee in de maatschappij en hebben weinig vertrouwen in anderen en instituties (CBS, 2025h; CBS, 2025i).

Kenmerken:

- Laag opleidingsniveau (17% basisonderwijs vs. 4% hbo/wo) (CBS, 2025h)
- Lagere participatie in werk, vrijwilligerswerk en sociale activiteiten (CBS, 2025i; CBS, 2025h)
- Minder vertrouwen in politiek, justitie en media (CBS, 2025h)

B. Lokale sociaal-culturele ontwikkelingen: Oude IJsselstreek

1. Sociale basis en betrokkenheid

Oude IJsselstreek beschikt over een sterke sociale basis met veel vrijwilligerscentrales, verenigingen en informele netwerken. Het vrijwilligerscentrum "Oude IJsselstreek Doet" faciliteert lokale participatie (Sociale Innovatie Redevelopment, 2025; Nederlandse Organisatie Vrijwilligerswerk, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024a).

De gemeente ondersteunt vrijwilligerswerk en zet zich in voor sociale participatie als onderdeel van het sociaal domeinbeleid (Gemeente Oude IJsselstreek, 2024b; Gemeente Oude IJsselstreek, 2025).

2. Eenzaamheid in Oude IJsselstreek

Hoewel specifieke cijfers voor Oude IJsselstreek beperkt zijn, ervaren ook hier ouderen, alleenwonenden en migranten eenzaamheid. De vergrijzing van de gemeente maakt dit een relevante aandachtspunt.

3. Politieke betrokkenheid en verkiezingen

De gemeentebestuurders worden geïnspireerd om realistische plannen te maken gericht op veiligheid, sociale inclusie en welzijn (Lokaal Belang, 2022; Overheid.nl, 2025a; D66 Oude IJsselstreek, 2025).

4. Veiligheid

Veiligheid is een belangrijk thema in Oude IJsselstreek. De gemeente heeft aandacht voor criminaliteit en buurtpolitie (VVD Oude IJsselstreek, 2025; Gemeente Oude IJsselstreek, 2024c; Waar staat je gemeente?, 2025; Gemeentelijke Bijdrage, 2024).

5. Integratie en diversiteit

Met toenemende arbeidsmigratie is integratie een uitdaging. Buurten met veel migranten vragen om aandacht voor sociale cohesie en participatie.

C. Kansen, uitdagingen en strategische richting

Nationale kansen

- Nederland heeft een stevige sociale basis met hoog algemeen vertrouwen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025d; Communicatierijk, 2025)
- Dalende armoede en toenemende koopkracht verbeteren maatschappelijke positie van kwetsbare groepen (Centraal Planbureau, 2025a; Centraal Planbureau, 2025b)
- Bewustzijn van ongelijkheid groeit; beleidsmakers erkennen noodzaak van integrale aanpak (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Communicatierijk, 2025)
- Gemeenschappelijke waarden blijven bestaan tussen groepen, ondanks verschillen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b; Communicatierijk, 2025)

Nationale uitdagingen

- Structurele ongelijkheid en klassenongelijkheid nemen toe (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025c; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a; Communicatierijk, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
- Leefwerelden groeien uiteen; stereotypering en polarisatie nemen toe (Binnenlands Bestuur, 2025; Communicatierijk, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
- Eenzaamheid blijft probleem, vooral onder migranten, alleenwonenden en ouderen (CBS, 2025a; CBS, 2025b; EW Magazine, 2025)

- Politiek vertrouwen op historisch laag niveau (Metro Nieuws, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025h; Ipsos Publiek, 2025)
- Gezondheidsverschillen tussen hoog en laag opgeleiden blijven groot (CBS, 2025f; CBS, 2025e)
- Krimp in onderwijs door lagere geboortecijfers (Lezen.nl, 2025; OCW in Cijfers, 2025)
- Integratie en participatie van migranten blijven uitdaging (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025f; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025g)

D. Strategische aanbevelingen voor na de gemeenteraadsverkiezingen

Nationaal beleidsperspectief

1. Ongelijkheid aanpakken: Werken aan bestaanszekerheid en structureel verkleinen van ongelijkheden, niet alleen op inkomen maar ook gezondheid, opleiding en sociaal netwerk (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025a; Communicatierijk, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
2. Integrale aanpak: Bij stapeling van problemen (armoede, gezondheid, eenzaamheid) integrale hulpverlening bieden in plaats van gescheiden trajecten (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
3. Gescheiden leefwerelden doorbreken: Menging bevorderen in woningbouw, onderwijs en op werkplek (Communicatierijk, 2025; Binnenlands Bestuur, 2025; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025b)
4. Eenzaamheid bestrijden: Investeren in sociale infrastructuur, ontmoetingsplekken en ondersteuning voor risicogroepen (CBS, 2025b; CBS, 2025a; Eén Tegen Eenzaamheid, 2025)
5. Politiek vertrouwen herstellen: Realistische beloftes, samenwerking, effectief probleemoplossend vermogen tonen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025h; Ipsos Publiek, 2025)
6. Integratie en participatie: Arbeidsmigranten betrekken bij verenigingen, taal- en participatieprogramma's (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025g; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025f)
7. Gezondheidsverschillen verkleinen: Wijkgerichte, preventieve gezondheidsprogramma's voor laag opgeleide en lage inkomensgroepen (Communicatierijk, 2025; CBS, 2025e)

Lokaal beleidsperspectief (Oude IJsselstreek)

1. Sociale cohesie versterken: Investeren in ontmoetingsplekken, vrijwilligerswerk en buurtinitiatieven
2. Eenzaamheid aanpakken: Specifieke aandacht voor ouderen, alleenwonenden en migranten
3. Integratie arbeidsmigranten: Taal- en participatieprogramma's, verbinding met lokale gemeenschap
4. Politiek vertrouwen herstellen: Luisteren, communicatie, realistische doelstellingen
5. Veiligheid en sociale orde: Samenwerking politie en buurtbewoners

Conclusie

De sociaal-culturele toekomst van Nederland en Oude IJsselstreek wordt bepaald door hoe goed we omgaan met structurele ongelijkheid, afnemende sociale samenhang, eenzaamheid, integratie en dalend politiek vertrouwen. Met gerichte beleidsmaatregelen, integrale aanpakken en investering in sociale infrastructuur kunnen beide niveaus deze uitdagingen aanpakken en een meer inclusieve, samenhangende samenleving bouwen.

Technisch

De technologische ontwikkelingen in Nederland staan in het teken van kunstmatige intelligentie (AI), digitalisering, cybersecurity, quantumtechnologie, digitale infrastructuur (5G en glasvezel), en robotisering. Tegelijkertijd kampt Nederland met achterblijvende investeringen in onderzoek en ontwikkeling (R&D), waardoor het land is teruggevallen op de wereldranglijsten voor innovatie en concurrentiekracht. Deze uitgebreide analyse biedt strategische handvatten voor beleid na de gemeenteraadsverkiezingen, gebaseerd op de meest actuele cijfers en rapporten van CBS, CPB, Rathenau Instituut, Autoriteit Persoonsgegevens, en het ministerie van Economische Zaken.

A. Kunstmatige intelligentie (AI)

1. AI-adoptie en gebruik

Nederland loopt voorop in Europa op het gebied van AI-gebruik. In 2025 maakt 49% van de Nederlandse bedrijven gebruik van AI, een enorme stijging van 23% ten opzichte van 2024. Dit is ruim boven het Europese gemiddelde van 42% (Rocking Robots, 2025).

Verschillen naar bedrijfsgrootte:

- Grote bedrijven: 19% integreert AI volledig in kernprocessen, tegen slechts 3% Europees gemiddelde (Rocking Robots, 2025).
- Kleine bedrijven: slechts 20% heeft AI geïntegreerd of is ermee begonnen (Dutch IT Leaders, z.d.).

AI-gebruik per sector:

- ICT, financiële dienstverlening, industrie en zakelijke dienstverlening lopen voorop (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025a; Rocking Robots, 2025).
- MKB loopt nog achter op grotere bedrijven in AI-integratie (Dutch IT Leaders, z.d.).

2. AI-verordening en regelgeving

De Europese AI-verordening is in augustus 2024 in werking getreden en wordt stapsgewijs ingevoerd (Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; Autoriteit Persoonsgegevens, 2025; Digitale Overheid, z.d.; Rijksoverheid, 2024).

Februari 2025:

- AI-systemen met onaanvaardbaar risico zijn verboden (bijv. sociale scoringssystemen, emotieherkenning op werkplek/onderwijs, biometrische identificatie in publieke ruimte) (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025; Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; Digitale Overheid, z.d.).
- Verplichting tot AI-geletterdheid voor alle organisaties die AI inzetten (Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; DEN, z.d.; Digitale Overheid, z.d.).

Augustus 2025:

- Regels voor General Purpose AI (GPAI) modellen van kracht (Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; DEN, z.d.; Digitale Overheid, z.d.).
- Toezichthouders moeten bekend zijn en krijgen bevoegdheden om boetes op te leggen (Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; Digitale Overheid, z.d.).

Augustus 2027: Volledige AI-verordening van toepassing, inclusief alle eisen voor hoog-risico AI-systemen (Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; Rijksoverheid, 2024).

3. AI-geletterdheid en vertrouwen

Ondanks het hoge gebruik van AI is de kennis over AI-regelgeving zeer laag: 89% van de Nederlanders is zich niet bewust van bestaande AI-regels of beleid. Tegelijkertijd vindt 76% dat AI-regulering nodig is en vraagt 85% expliciet om wetgeving tegen AI-desinformatie (KPMG, 2025a).

Vertrouwen:

- 82% van de Nederlanders is bereid AI meer te vertrouwen als het gebruik goed gereguleerd wordt (KPMG, 2025a).
- Kennis en helder beleid zijn essentieel voor vertrouwen (KPMG, 2025a).
- Nederland scoort laag op AI-geletterdheid, vertrouwen en training vergeleken met andere landen (KPMG, 2025a).

4. Nationale AI-strategie

De Autoriteit Persoonsgegevens (AP) pleit in 2025 voor een specifieke, gedegen en democratisch onderbouwde nationale AI-strategie. Deze strategie moet (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025):

- Gericht zijn op de volle breedte van AI-toepassingen (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025).
- Investeren in AI-technologie, innovatie, het AI-ecosysteem en AI-geletterdheid omvatten (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025).
- Bij investeringen een vastgesteld percentage reserveren voor interne controle, externe controle en toezicht (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025).

B. Onderzoek & Ontwikkeling (R&D) en innovatie

1. R&D-investeringen: kritieke achterstand

Nederland investeert in 2025 slechts 2,2% van het bbp in onderzoek en ontwikkeling, aanmerkelijk minder dan toonaangevende landen als de VS, Zuid-Korea, België en Duitsland. Bij ongewijzigd beleid valt dit percentage terug naar 2% in 2030 (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b; TNO, 2025a).

Europees doel: 3% van het bbp in 2030 (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b; TNO, 2025a; Van Bree et al., 2025).

Gevolgen van lage R&D-investeringen:

- Te weinig innovatie zorgt voor afhankelijkheden, belemmert kansen voor ondernemers, zet banen op het spel en bedreigt economische veiligheid (Rijksoverheid, 2025b).
- Nederland is gezakt van plek 4 in 2022 naar plek 10 in 2025 op de lijst van meest competitieve economieën ter wereld (Accountant.nl, 2025; Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025c).
- Achterblijven bij technologische ontwikkelingen vergeleken met de VS en China (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).

Benodigde investering:

- Om 3% te bereiken in 2030 is €14,9 miljard aan extra publieke investeringen nodig (cumulatief tot 2030) (Rijksoverheid, 2025b; Van Bree et al., 2025).
- Jaarlijks is €2-4 miljard extra publieke financiering nodig om private R&D uit te lokken (MKB-Nederland, z.d.; Van Bree et al., 2025).
- 2/3 van de 3%-doelstelling moet komen van private investeerders en bedrijven, 1/3 publiek (Rijksoverheid, 2025b).

2. 3%-R&D-Actieplan

Minister Karremans (Economische Zaken) heeft in juli 2025 een 3%-R&D-Actieplan gepresenteerd met 9 acties om Nederlandse R&D-investeringen structureel te verbeteren (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b; Van Bree et al., 2025):

1. Oprichten R&D-lanceerplatform om kennisintensieve bedrijven naar Nederland te halen
2. Mobiliseren €3 miljard institutioneel kapitaal voor R&D-intensieve scale-ups
3. Versterken fiscale prikkels voor R&D (WBSO, innovatiebox)
4. Verhogen private R&D-investeringen door publiek-private samenwerking
5. Versterken kennisinstellingen en fundamenteel onderzoek
6. Nationale missiegedreven programma's (AI, quantum, energie, gezondheid)
7. Verbeteren randvoorwaarden (netcongestie, stikstof, talent)
8. Aantrekken en behouden internationaal talent
9. Versterken kennisbenutting en spin-offs

3. Terugval publieke R&D-uitgaven

Het Rathenau Instituut waarschuwt voor een forse terugval in publieke R&D-uitgaven: van €9,7 miljard in 2024 naar €8,4 miljard in 2029. Dit komt door afloop van tijdelijke programma's zoals het Nationaal Groeifonds en maakt het bereiken van de 3%-doelstelling nog urgenter (Rathenau Instituut, z.d.).

C. Startups en scale-ups

1. Ecosysteem onder druk

Het Nederlandse startup-ecosysteem staat op een cruciaal kruispunt (Dutch IT Channel, 2025a; Mauro, 2025):

- Het aantal scale-ups groeit, maar steeds minder nieuwe startups weten financiering van €100.000 of meer aan te trekken (Mauro, 2025).
- Grotere bedrijven en scale-ups verhuizen regelmatig naar de VS op zoek naar kapitaal en groeimogelijkheden (Mauro, 2025).
- Belangrijkste obstakels: stikstofcrisis, politieke onzekerheid, gebrek aan kapitaal en talent, regelgeving, kwetsbare toeleveringsketens (Dutch IT Channel, 2025a; Mauro, 2025).

Positieve ontwikkelingen:

- Nederland telt meer dan 8.000 techbedrijven, waarvan 97% startups (Topsector ICT, z.d.).
- In 2024 haalden 30 startups meer dan €10 miljoen aan financiering (Topsector ICT, z.d.).
- 45 Nederlandse groeibedrijven reizen in 2025 naar CES, 's werelds grootste techbeurs (De Ondernemer, z.d.).

2. Actieagenda "Bouwen aan de techkampioenen van morgen"

Minister Karremans heeft in september 2025 een actieagenda voor startups en scale-ups gepresenteerd met als doel minstens 10 nieuwe technologie- en marktleiders voort te brengen in de komende 10 jaar (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).

6 prioriteiten:

1. Sterk ecosysteem: Techleap.nl verlengd tot 2029 met focus op deeptech scale-ups (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).
2. Talent: Nieuwe fiscale regeling voor medewerkersparticipatie per 1 januari 2027 (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).
3. Kapitaal: €200 miljoen extra voor European Tech Champions Initiative (ETCI), €250 miljoen Blended Finance-instrument, uitzondering box 3 voor aandeelhouders startups, oprichting nationale investeringsinstelling (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).
4. Kennis: Steun voor spin-offs uit kennisinstellingen, verkend wordt oprichting Nationaal Agentschap voor Disruptieve Innovatie (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).
5. Ruimte: Fysieke ruimte voor economie mag niet afnemen (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).
6. Internationale doorbraak: Startupmissies, internationale evenementen, ScaleNL-programma richting VS (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).

D. Digitale infrastructuur

1. Glasvezel

De uitrol van glasvezel gaat in razend tempo: van 35% dekking in 2020 naar meer dan 90% in 2025 (Computable, 2025; Fiber Carriers, 2025; Hersbach, 2025; KPN, z.d.).

Stand 2025:

- KPN heeft bijna 70% van alle huishoudens aangesloten op glasvezel (Computable, 2025; KPN, z.d.).
- Samen met andere aanbieders heeft meer dan 90% van Nederland toegang tot glasvezel (Computable, 2025; KPN, z.d.).
- KPN investeert tot 2030 meer dan €5 miljard in glasvezel, 5G, cybersecurity, cloudsovereiniteit en AI (Computable, 2025; KPN, z.d.).
- Doel KPN: 85% dekking in 2030 (verhoogd van 80% in 2026) (Computable, 2025; KPN, z.d.).

Technologie:

- XGS-PON maakt snelheden tot 10 Gbps mogelijk (up- en downstream) (Hersbach, 2025).
- Glasvezel blijft superieur aan 5G op stabiliteit, voorspelbaarheid en lage latency (Hersbach, 2025).

Uitdagingen:

- Sommige wijken zijn dubbel aangesloten door concurrerende netbeheerders, terwijl buitengebieden nog wachten (Fiber Carriers, 2025; Hersbach, 2025).

2. 5G

5G is breed beschikbaar in stedelijke gebieden met gemiddelde downloadsnelheden tussen 500 Mbps en 1,2 Gbps. In landelijke gebieden is de dekking beperkter (100-300 Mbps) (Hersbach, 2025).

Toepassingen:

- Fixed Wireless Access (FWA): 5G als alternatief voor glasvezel in moeilijk bereikbare gebieden via 5G-ontvanger op dak/venster (Hersbach, 2025).
- Voorbeeld: Odido Klik en Klaar biedt kant-en-klaar 5G-internetpakket zonder graafwerkzaamheden (Hersbach, 2025).

Infrastructuur:

- Voor landelijke dekking zijn 30.000-40.000 antennelocaties nodig (Hersbach, 2025).
- Elke 5G-antenne heeft een glasvezelverbinding als backbone nodig (Hersbach, 2025).
- Hybride aanpak (glasvezel + 5G) biedt het beste van twee werelden (Hersbach, 2025).

Veiligheid:

- Stralingsniveaus van 5G blijven ruim onder ICNIRP-limieten (Hersbach, 2025).
- Beamforming zorgt voor lagere algemene blootstelling dan 3G/4G (Hersbach, 2025).

3. Europese context

Volgens de Europese Commissie loopt de uitrol van connectiviteitsinfrastructuur (glasvezel en 5G) in de EU nog steeds achter. Nederland scoort hoog op dekking van 5G-, glasvezel- en hoge-capaciteitsnetwerken, maar uitdagingen blijven (Europese Commissie, z.d.; Sociaal-Economische Raad, z.d.).

E. Cybersecurity

1. Dreigingen en trends 2025

Cybersecurity is een van de grootste uitdagingen voor Nederland in 2025 (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.; KPMG, 2025b; Lahousse, 2025; Meos, z.d.; SoSafe, 2025).

Belangrijkste dreigingen:

- AI-gedreven aanvallen: Cybercriminelen gebruiken AI voor geavanceerde phishing, malware en deepfakes (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.; Lahousse, 2025; SoSafe, 2025).
- Ransomware met dubbele afpersing: Data wordt versleuteld én bedreigd met publicatie (Cooper, z.d.; Lahousse, 2025; SoSafe, 2025).
- Supply chain-aanvallen: Kwetsbaarheden in toeleveringsketens worden uitgebuit (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.; SoSafe, 2025).
- IoT-kwetsbaarheden: Explosie van onveilige IoT-apparaten vergroot aanvalsoppervlak (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.).
- 5G-netwerkrisico's: Nieuwe connectiviteit brengt nieuwe dreigingen (data-onderschepping, ongeautoriseerde toegang) (Cooper, z.d.).
- Cloudrisico's: Datalekken, verkeerd geconfigureerde instellingen, ongeautoriseerde toegang (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.).
- Remote work-kwetsbaarheden: Eindpunten, onveilige verbindingen, phishing (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.).

Incidenten januari 2025:

- Clop-ransomware trof Belgische en Nederlandse organisaties (Lahousse, 2025).
- Overheidsinstanties hebben te weinig oog voor risico's van grootschalig cloudgebruik (Lahousse, 2025).

2. Cybersecurity-trends 2025

1. AI voor dreigingsintelligentie: AI monitort netwerken continu, markeert verdachte patronen en neutraliseert bedreigingen zonder menselijke tussenkomst (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.).
2. Zero-Trust Architectuur: Geen entiteit wordt standaard vertrouwd; continue verificatie, minste-privileges-toegang, micro-segmentatie (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.).
3. Beveiliging van 5G-netwerken: Robuuste versleuteling, sterke authenticatieprotocollen, netwerkmonitoring (Cooper, z.d.).

4. Cybersecurity-as-a-Service (CaaS): Schaalbare, on-demand beveiligingsoplossingen voor bedrijven zonder interne middelen (Cooper, z.d.).
5. IoT-apparaatbeveiliging: Versterking beveiliging van kwetsbare IoT-eindpunten (Cooper, z.d.).
6. Biometrische encryptie: Vervanging wachtwoorden door vingerafdrukken, gezichtsherkenning, iris-scans (Cooper, z.d.).
7. Cloudbeveiliging: Prioriteit voor beveiliging cloudomgevingen door toenemende afhankelijkheid (Cooper, z.d.).

3. Wetgeving

De NIS2-richtlijn (Europese Unie) wordt in 2025 vertaald naar de Cyberbeveiligingswet voor Nederland. Dit heeft impact op veel organisaties die hun informatiebeveiligingsniveau moeten verhogen (Binkhorst, z.d.).

F. Quantumtechnologie

1. Quantum computing

Nederland werkt hard aan het worden van de "Silicon Valley van quantumtechnologie" (Emerce, 2025; Eurofiber, z.d.; Rijksoverheid, 2025a).

- QuTech (TU Delft): Toonaangevend onderzoeksinstituut voor schaalbare quantumcomputers en veilige quantumcommunicatienetwerken, in samenwerking met Intel (Eurofiber, z.d.; Uitleg Blockchain, z.d.).
- Quantum Delta NL: Nationaal programma om Nederland als leider in quantumtechnologie te positioneren (Uitleg Blockchain, z.d.).
- Onderzoek: Leo Kouwenhoven (TU Delft) werkt aan topologische quantumcomputers met Microsoft, gericht op stabiliteit van qubits (Uitleg Blockchain, z.d.).

Toepassingen: Binnenvaartrouwing, portfolio-optimalisatie, plaatsing access-punten draadloze netwerken (TNO) (TNO, z.d.).

2. Quantum communication en post-quantum cryptografie

Quantum Communication Infrastructure Nederland (QCINed): Project gestart in 2023 om netwerken te beveiligen met Quantum Key Distribution (QKD) (Emerce, 2025; Rijksoverheid, 2025a).

Drie regionale netwerken:

- Amsterdam-Utrecht: Integratie klassieke en quantumnetwerken (Emerce, 2025).
- Amsterdam-Den Haag: Veilige communicatie tussen ministeries (Justitie, Buitenlandse Zaken) (Emerce, 2025).
- Eindhoven: Europees open testnetwerk voor quantum-hardware en -software (Emerce, 2025).

Post-Quantum Cryptografie: Programma Quantumveilige Cryptografie Rijk werkt aan hulpmiddelen om risico's van quantumtechnologie op cryptografie te beheersen. In juli 2025 toonde de overheid aan dat Quantum Key Distribution en Post-Quantum Cryptografie complementair werken (Rijksoverheid, 2025a).

Urgentie: Zodra quantumcomputers over enkele jaren doorbreken, moeten alle overheidsnetwerken quantumveilig zijn. Wat vandaag veilig lijkt, kan morgen gekraakt worden (Rijksoverheid, 2025a).

Internationale samenwerking: Gesprekken met buurlanden om netwerken uit te breiden naar Berlijn, Brussel en Zuid-Europa (Emerce, 2025).

3. Uitdagingen

Achterstand: Nederlandse bedrijven lopen achter in blockchain, AI en quantum computing vergeleken met andere landen (Dutch IT Leaders, z.d.).

- Slechts 20% heeft AI geïntegreerd, tegen 36% in Denemarken (Dutch IT Leaders, z.d.).
- 84% is nog niet begonnen met quantum computing (Dutch IT Leaders, z.d.).
- 95% ziet blockchain als hype in plaats van revolutionaire technologie (Dutch IT Leaders, z.d.).

G. Robotisering en automatisering

1. Stand van zaken

41% van de productieprocessen in Nederlandse maakbedrijven is momenteel geautomatiseerd, en 60% verwacht binnen vijf jaar volledig geautomatiseerd te zijn (BouwTotaal, 2025; NL Robotics, z.d.).

Nederland heeft ongeveer 224 industriële robots per 10.000 werknemers in de maakindustrie, waarmee het land op plek 13 wereldwijd staat (BouwTotaal, 2025).

Sectoren:

- Afname: Chemie, metaal, automotive (BusinessWise, z.d.).
- Lichte groei: Voedingsmiddelen, elektronica (BusinessWise, z.d.).

2. Drivers en belemmeringen

Drivers:

- Arbeidsmarktkrapte: 48% ziet automatisering als antwoord op tekort aan geschoolde arbeidskrachten (BouwTotaal, 2025).
- Concurrentie: Bedrijven willen concurrerend blijven (BouwTotaal, 2025).
- Voordelen: Tijdwinst, productiviteit, kostenbesparing, stabiele productkwaliteit (BouwTotaal, 2025; NL Robotics, z.d.).

Belemmeringen:

- Financiële drempel: Grote investeringen zijn voor MKB vaak een struikelblok (BusinessWise, z.d.; Techniek Nederland, z.d.).
- Gebrek aan expertise: Weinig kennis over implementatie (BusinessWise, z.d.; NL Robotics, z.d.).
- Angst voor downtime: Verstoring van productieprocessen (NL Robotics, z.d.).

3. Impact op werkgelegenheid

Robotisering kost naar schatting jaarlijks 800-1.400 banen in Nederland, cumulatief 1.600-4.200 banen over tien jaar. Vooral routinematige of fysiek zware taken verdwijnen, terwijl uitdagender en technisch hoogwaardig werk ontstaat (BouwTotaal, 2025).

4. Ondersteuning MKB

Het Ministerie van Economische Zaken stelt €2 miljoen beschikbaar voor de pilot "Shaping the Future of Physical Work" om MKB-bedrijven te helpen hun arbeidsproductiviteit te verhogen met robotisering en procesinnovatie (Techniek Nederland, z.d.).

Samenwerking met TU Delft, Robohouse en TNO om slimme oplossingen te vinden voor fysiek zware of repeterende taken (Techniek Nederland, z.d.).

5. Trends 2025

- Collaboratieve robots (cobots): Gebruiksvriendelijk, flexibel, veilig samenwerken met mensen (NL Robotics, z.d.; WiredWorkers, z.d.).
- Plug-and-play systemen: Kant-en-klare oplossingen verlagen instapdrempel (WiredWorkers, z.d.).
- Humanoïde robots: Eerste inzet op kleine schaal (Tesla Optimus, Figure) (WiredWorkers, z.d.).
- Data-integratie: Geïntegreerde dataplatforms voor real-time inzichten en besluitvorming (WiredWorkers, z.d.).

H. Digitalisering en kenniseconomie

1. Dashboard en monitoring

Het CBS heeft in februari 2025 een Dashboard Digitalisering en kenniseconomie gelanceerd met overzichtelijke en actuele cijfers over digitalisering, ICT-sector, R&D, onderwijs en innovatie (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025b; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c; Centraal Bureau voor de Statistiek, z.d.; SIEV, 2025).

2. ICT-sector

Het aantal ICT-bedrijven in Nederland groeit gestaag: van 70.795 in 2018 naar 93.495 in 2023 (nader voorlopige cijfers) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025d).

ICT-sector groeicijfers:

- 2022: 8,1% volumemutatie (Nederland totaal: 4,8%) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025d).
- ICT-diensten groeien het sterkst (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c).

Werkgelegenheid ICT: Aantal werkzame personen en vacatures in ICT blijft hoog door krapte (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c).

E-commerce:

- 82% van bedrijven met 10+ werkzame personen verkoopt via website, app of EDI (2024) (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c).
- Toename van 61% in 2013 (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c).

3. Digitale vaardigheden

Nederland scoort relatief hoog op digitale vaardigheden en toegang tot technologie, maar ongelijkheid blijft: hoogopgeleiden profiteren, anderen raken achterop (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025e; Staal, 2025).

75-plussers: Steeds meer maken dagelijks gebruik van internet, maar digitale inclusie blijft aandachtspunt (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025c; SIEV, 2025).

I. Kansen, uitdagingen en strategische richting

Nationale kansen

- Voorloper AI-adoptie: Nederland loopt voorop in Europa met AI-gebruik (Rocking Robots, 2025).
- Sterke digitale infrastructuur: 90%+ glasvezeldekking, hoge 5G-dekking (Computable, 2025; Hersbach, 2025; KPN, z.d.; Sociaal-Economische Raad, z.d.).
- Quantumkoploper: Nederland positioneert zich als leider in quantumtechnologie en -communicatie (Emerce, 2025; Rijksoverheid, 2025a; Uitleg Blockchain, z.d.).
- Sterk tech-ecosysteem: 8.000+ techbedrijven, waarvan 30 startups in 2024 >€10 miljoen financiering haalden (Topsector ICT, z.d.).
- Hoge digitale vaardigheden: Nederland scoort hoog op digitale geletterdheid en toegang (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025e; Sociaal-Economische Raad, z.d.).
- Innovatieve automatisering: 60% maakbedrijven verwacht binnen 5 jaar volledig geautomatiseerd te zijn (BouwTotaal, 2025).

Nationale uitdagingen

- Kritieke R&D-achterstand: Slechts 2,2% bbp, terugval naar plek 10 wereldranglijst concurrentiekracht (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b; Rijksoverheid, 2025c).
- Achterblijvende innovatie-investeringen: Nederland loopt achter op VS, China, België, Duitsland (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025b; Rijksoverheid, 2025c).
- Startup-exodus: Groeibedrijven vertrekken naar VS door gebrek aan kapitaal, talent en ruimte (Dutch IT Channel, 2025a; Mauro, 2025).
- Lage AI-geletterdheid: 89% niet bewust van AI-regelgeving, ondanks hoog gebruik (KPMG, 2025a).
- Cybersecurity-dreigingen: AI-gedreven aanvallen, ransomware, supply chain-kwetsbaarheden (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.; Lahousse, 2025; SoSafe, 2025).
- Quantumdreiging: Bestaande cryptografie wordt kwetsbaar voor toekomstige quantumcomputers (Rijksoverheid, 2025a; Uitleg Blockchain, z.d.).
- Robotisering-achterstanden MKB: Financiële drempel en gebrek aan expertise remmen automatisering (BusinessWise, z.d.; NL Robotics, z.d.; Techniek Nederland, z.d.).
- Ongelijke digitalisering: Hoogopgeleiden profiteren, lagere groepen raken achterop (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025e; Staal, 2025).

J. Strategische aanbevelingen voor na de gemeenteraadsverkiezingen

Nationaal beleidsperspectief

1. R&D en innovatie

- Uitvoeren 3%-R&D-Actieplan: Structureel €2-4 miljard per jaar extra investeren in publiek R&D om private investeringen uit te lokken (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b; Van Bree et al., 2025).
- Behoud Nationaal Groeifonds: Voorkomen terugval publieke R&D-uitgaven van €9,7 naar €8,4 miljard (Rathenau Instituut, z.d.).
- Versterken kennisinstellingen: Fundamenteel onderzoek en applied research blijven financieren (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b).

2. Startups en scale-ups

- Implementeren actieagenda "Bouwen aan techkampioenen": Techleap verlengen, €450 miljoen extra kapitaal, fiscale regelingen, Nationaal Agentschap voor Disruptieve Innovatie (Accountant.nl, 2025; Rijksoverheid, 2025c).
- Voorkomen exodus: Ruimte, kapitaal, talent en regelgeving verbeteren om bedrijven in Nederland te houden (Dutch IT Channel, 2025a; Mauro, 2025).
- Internationale opschaling: ScaleNL-programma VS, startupmissies, CES-deelname (De Ondernemer, z.d.; Rijksoverheid, 2025c).

3. AI en regelgeving

- Nationale AI-strategie: Breed programma voor AI-technologie, innovatie, ecosysteem en geletterdheid met budget voor controle en toezicht (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025).
- AI-geletterdheid verhogen: Massale voorlichtingscampagnes over AI-verordening, kansen en risico's (Autoriteit Persoonsgegevens, 2025; KPMG, 2025a).
- Verantwoord AI-gebruik: Implementatie AI-verordening met heldere toezichtstructuur (Autoriteit Persoonsgegevens, z.d.; Digitale Overheid, z.d.; Rijksoverheid, 2024).

4. Digitale infrastructuur

- Glasvezel en 5G verder uitrollen, met focus op buitengebieden en hybride oplossingen (Computable, 2025; Hersbach, 2025; KPN, z.d.).
- KPN-investeringen (€5 miljard) ondersteunen en aanvullen met publieke middelen voor achterblijvende gebieden (Computable, 2025; KPN, z.d.).

5. Cybersecurity

- NIS2/Cyberbeveiligingswet implementeren: informatiebeveiliging verhogen bij alle organisaties (Binkhorst, z.d.).
- AI-gedreven cyberdefensie: Investeren in AI voor dreigingsintelligentie en Zero-Trust architectuur (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.).
- Cloud- en supply chain-beveiliging: Risicoanalyses en maatregelen verplicht stellen (Binkhorst, z.d.; Cooper, z.d.; Lahousse, 2025).
- Bewustwording: Campagnes tegen phishing, multifactorauthenticatie, netwerksegmentatie (Lahousse, 2025; SoSafe, 2025).

6. Quantumtechnologie

- QCINed uitbreiden: Operationele quantumnetwerken naar heel Nederland en internationale verbindingen (Emerce, 2025; Rijksoverheid, 2025a).
- Post-quantum cryptografie: Alle overheidssystemen vóór doorbraak quantumcomputers overzetten (Rijksoverheid, 2025a).
- QuTech en Quantum Delta NL blijven financieren als nationale speerpunten (Eurofiber, z.d.; Uitleg Blockchain, z.d.).

7. Robotisering en automatisering

- MKB-ondersteuning: Subsidieregelingen, pilots (€2 miljoen), trainingen en kennisdeling verbreden (NL Robotics, z.d.; Techniek Nederland, z.d.).
- Plug-and-play en cobots promoten als toegankelijke oplossingen (NL Robotics, z.d.; WiredWorkers, z.d.).
- Omscholing: Investeren in mensen wiens banen verdwijnen door automatisering (BouwTotaal, 2025; BusinessWise, z.d.).

8. Digitale inclusie

- Digitale vaardigheden verhogen bij laagopgeleiden, ouderen en migranten (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025e; SIEV, 2025; Staal, 2025).
- Toegankelijke technologie: Overheid en bedrijven verplichten tot inclusief design (Staal, 2025).

9. Internationale samenwerking

- Europese programma's: Actief deelnemen aan EU AI Act, Digital Decade, ETCI (Digitale Overheid, z.d.; Europese Commissie, z.d.; Rijksoverheid, 2025c; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025e).
- Quantumnetwerken: Verbindingen met Berlijn, Brussel, Zuid-Europa realiseren (Emerce, 2025).
- Talent: Internationale kenniswerkers blijven aantrekken en behouden (MKB-Nederland, z.d.; Rijksoverheid, 2025b).

Conclusie

De technologische toekomst van Nederland wordt bepaald door hoe goed we investeren in R&D, innovatie, AI, cybersecurity, quantumtechnologie en digitale infrastructuur. Nederland heeft sterke troeven: voorloper in AI-adoptie, excellente glasvezel- en 5G-dekking, world-class quantumonderzoek en een bruisend tech-ecosysteem. Maar de uitdagingen zijn minstens zo groot: kritieke R&D-achterstand, exodus van startups, lage AI-geletterdheid, groeiende cyberdreigingen en ongelijke digitalisering.

Zonder actie valt Nederland verder terug op de wereldranglijsten, verliezen we innovatieve bedrijven aan het buitenland en komt ons toekomstig verdienvermogen in gevaar. Met daadkrachtig beleid – het 3%-R&D-Actieplan, de actieagenda voor startups, een nationale AI-strategie, quantumveilige infrastructuur en massale investeringen in cybersecurity en automatisering – kan Nederland zijn positie als innovatieve, technologisch vooruitstrevende economie herstellen en versterken.

De komende gemeenteraadsverkiezingen bieden een momentum om technologie centraal te stellen in de politieke agenda, met concrete maatregelen, budgetten en tijdlijnen om Nederland weer op de kaart te zetten als wereldleider in innovatie en technologie.

Deze analyse biedt een solide, actueel en gedegen onderbouwd technologisch fundament voor strategische besluitvorming richting de gemeenteraadsverkiezingen op nationaal niveau.

Ecologisch

Inleiding

De ecologische ontwikkelingen in Nederland staan in het teken van klimaatverandering, energietransitie, stikstof- en biodiversiteitscrisis, waterkwaliteit, circulaire economie en klimaatadaptatie. Nederland moet vóór 2050 klimaatneutraal zijn, maar de doelen voor 2030 (55% CO₂-reductie) liggen buiten bereik. Tegelijkertijd kampt Nederland met een ernstige stikstof- en biodiversiteitscrisis, watertekorten, waterkwaliteitsproblemen en toenemende klimaatrisico's door extreme neerslag, droogte en hitte. Deze uitgebreide analyse biedt strategische handvatten voor beleid na de gemeenteraadsverkiezingen, gebaseerd op de meest actuele cijfers en rapporten van CBS, PBL, RIVM, Rijkswaterstaat en ministeries.

A. Klimaat en broeikasgasemissies

1. Klimaatdoelen en CO₂-reductie

Klimaatdoel 2030: Nederland moet in 2030 55% minder broeikasgassen uitstoten dan in 1990 (vastgelegd in de Klimaatwet).

Stand van zaken 2025: Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) raamt in de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) 2025 dat Nederland in 2030 uitkomt op een CO₂-reductie van 46,8-54,5%. Het doel van 55% valt buiten de bandbreedte, wat betekent dat de kans om het te halen minder dan 5% is.

Broeikasgasemissies 2024: In 2024 bedroeg de uitstoot circa 144-145 Mton CO₂-equivalenten, een daling van 1,6% ten opzichte van 2023 en ongeveer 34% onder het niveau van 1990.

Doel 2050: Nederland moet in 2050 klimaatneutraal zijn.

2. Ontwikkelingen per sector

De broeikasgasreductie komt vooral door:

- Schonere auto's en vrachtwagens: Minder stikstofoxiden en fijnstof
- Energiesector: Toename hernieuwbare energie (wind en zon)
- Industrie: CCS (carbon capture and storage) en efficiëntieverbeteringen
- Gebouwde omgeving: Warmtetransitie (van aardgas naar warmtepompen en warmtenetten)

Knelpunten:

- Uitvoering: Tempo in de uitvoering van bestaande plannen is cruciaal; vertragingen remmen doelbereik
- Randvoorwaarden: Netcongestie, stikstofproblematiek, gebrek aan ruimte en talent belemmeren de transitie
- Financiering: Enorme investeringen nodig; betaalbaarheid voor huishoudens en bedrijven is punt van zorg

3. Milieu-duurzaam nationaal inkomen

Nederland verdient in 2025 nominaal meer, maar slechts circa 75% van het netto nationaal inkomen kan als "duurzaam" worden beschouwd. Dit betekent dat 25% van ons inkomen ten koste gaat van het milieu en niet duurzaam is op de lange termijn. In 2015 was dit nog 62%, wat wijst op vooruitgang, maar ook op een nog steeds grote "ecologische organisatiekloof".

B. Energietransitie

1. Hernieuwbare energie

Stand 2024-2025: In 2024 was 54% van alle opgewekte elektriciteit hernieuwbaar, een stijging van 10% ten opzichte van 2023. In augustus 2025 was dit zelfs 53-60%.

Bronverdeling 2024:

- Zonnepanelen: 20,5% van alle stroom
- Windmolens op land: 14,9%
- Windmolens op zee: 12,6%
- Biomassa: 6,1%

Groei:

- Windenergie: In 2024 werd 60 miljard kWh elektriciteit geproduceerd uit wind (20% groei gecorrigeerd voor wind), vooral door nieuwe windmolens op zee
- Zonne-energie: Groei zet door, maar tempo neemt af (4,3 GWp in 2024, tegen 4,8 GWp in 2023)

Europees doel hernieuwbare energie: Nederland ligt niet op koers voor de bindende Europese doelen voor hernieuwbare energie in 2030.

Doel 2030: Minstens 70% van de elektriciteit uit hernieuwbare bronnen en 30-37% van het totale energieverbruik hernieuwbaar.

2. Windenergie

Windenergie op zee: Groeit naar tenminste 49 miljard kWh per jaar in 2030 (11,5 GW piekvermogen).

Windenergie op land: Groeit naar 35 miljard kWh per jaar samen met zonne-energie.

Fluctuaties: Windenergie is afhankelijk van weersomstandigheden; in het eerste kwartaal van 2025 was de productie 25% lager dan in hetzelfde kwartaal van 2024 door minder wind.

3. Geothermie (aardwarmte)

Potentieel: Het PBL raamt dat geothermie kan groeien naar 100 petajoule (PJ) in 2040 en 200 PJ in 2050 en 2060. Ter vergelijking: in 2023 bedroeg het gebruik 6,5 PJ, vooral in de glastuinbouw.

Voordelen: Geothermie levert betrouwbare, lokale warmte met minimale CO₂-uitstoot, is niet afhankelijk van weer, en is essentieel voor de warmtetransitie.

Ontwikkeling: TNO combineert onderzoek, innovatie en beleidskennis om geothermie veiliger, efficiënter en breder toepasbaar te maken.

4. Warmtetransitie

Doel: In 2050 moeten 7 miljoen woningen en 1 miljoen bedrijfsgebouwen van het aardgas af; tussendoel 2030 is 2,5 miljoen woningen en 120.000 bedrijven.

Stand 2025: Nog 90% van de woningen wordt verwarmd met aardgas.

Oplossingen:

- (Hybride) warmtepompen: Doel 2030 is 1 miljoen geïnstalleerde hybride warmtepompen
- Warmtenetten: Doel 2030 is 500.000 nieuwe aansluitingen in bestaande bouw

Warmtenetten: Maken inzet van lokale en duurzame bronnen mogelijk (aquathermie, geothermie, restwarmte van datacenters en industrie). Warmtenetten zijn gemiddeld €2.000 per woningequivalent goedkoper dan alternatieven in stedelijke gebieden.

Uitdagingen: Betaalbaarheid, capaciteit elektriciteitsnet, beschikbaarheid installateurs, snelheid van uitvoering.

5. Energieonafhankelijkheid

Nederland is momenteel 80% afhankelijk van geïmporteerde energie. Door opschaling van duurzame energiebronnen, afbouw fossiele brandstoffen en import uit diverse en betrouwbare landen moet deze afhankelijkheid worden verminderd.

C. Luchtkwaliteit

1. Uitstoot luchtvervuilende stoffen

Nederland haalt nu al de EU-doelen voor 2030 voor daling van luchtvervuilende stoffen:

- Stikstofoxiden (NOx): 61% lager dan 2005 (doel 2030: 61% lager)
- Fijnstof (PM10 en PM2,5): 45% lager dan 2005 (doel 2030: 45% lager)
- Ammoniak: 21% lager dan 2005 (doel 2030: 21% lager)

Ontwikkeling: Sinds 2005 vrijwel elk jaar minder stikstofoxiden door schonere auto's, vrachtwagens en industrie.

2. Luchtkwaliteit in Nederland

De luchtkwaliteit is in 2024 beter dan in 2023, vooral door minder uitstoot van stikstofoxiden en fijnstof. De jaargemiddelde concentraties fijnstof zijn de afgelopen 20 jaar gehalveerd door maatregelen bij verkeer, industrie en energiesector.

EU-grenswaarden: In het overgrote deel van Nederland liggen de concentraties onder de EU-grenswaarden. Lokaal, bijvoorbeeld bij grote veebedrijven (fijnstof) en op plekken met veel verkeer (stikstofdioxide), komen nog overschrijdingen voor.

Gezondheidswinst: Gemiddeld leven Nederlanders door maatregelen luchtkwaliteit 3,5 maand langer in 2030 ten opzichte van 2016. Het Schone Lucht Akkoord streeft naar 50% gezondheidswinst in 2030 ten opzichte van 2016.

WHO-advieswaarden: De luchtkwaliteit in Nederland voldoet nog niet aan de strengere WHO-advieswaarden; het Schone Lucht Akkoord werkt toe naar deze waarden in 2030.

3. Prognoses

Het RIVM verwacht dat de concentraties stikstofoxiden, fijnstof en stikstofdepositie de komende jaren verder dalen door (inter)nationale afspraken en maatregelen.

D. Stikstof en natuur

1. Stikstofproblematiek

Nederland kampt met een ernstige stikstofcrisis: te veel stikstof (uit verkeer, industrie en landbouw) komt neer op kwetsbare natuurgebieden, wat leidt tot verlies van biodiversiteit.

Gevolgen:

- Sommige planten (brandnetels, bramen) groeien harder door stikstof en overwoekeren kwetsbare soorten (heide, zonnedauw)
- Variatie in planten en dieren verdwijnt stap voor stap
- Ecosystemen komen onder druk, wat gevolgen heeft voor voedselproductie (bestuivende insecten, gezonde bodem, schoon water)

Oplossing: De uitstoot van stikstof flink verlagen om kwetsbare natuur te behouden en herstellen.

2. Beleid en maatregelen

Startpakket Nederland van het slot (2025): Het kabinet trekt €2,2 miljard uit om boeren te laten stoppen of minder dieren te houden, te beginnen bij Natura 2000-gebieden Veluwe en Peel.

Nieuw vergunningstelsel: Minister Wiersma wil na de zomer 2025 een nieuw vergunningstelsel presenteren, ook voor PAS-melders.

Monitor stikstofdepositie: Het RIVM publiceert jaarlijks de ontwikkeling van stikstof-emissies en -deposities op stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden.

Verwachting: De gemiddelde hoeveelheid stikstof die op de bodem neerslaat, zal naar verwachting de komende jaren dalen door (inter)nationale afspraken over reducties van stikstofoxiden en ammoniak.

3. Biodiversiteit

Nationaal Biodiversiteit Strategie & Actieplan (NBSAP) 2025-2030: Nederland werkt aan herstel biodiversiteit via bestaand beleid (stikstof, natuur, water), maar het kabinet wil vooral maximale wendbaarheid en legt verantwoordelijkheid bij consumenten.

Doelen:

- 30% van land en binnenwateren beschermen in 2030 (via Natuurnetwerk Nederland)
- Herstel van 30% van aangetaste ecosystemen
- Stop het uitsterven van soorten
- Verduurzamen landbouw, aquacultuur, visserij en bosbouw

Statusrapport 2025: De biodiversiteit in Nederland, vooral in de zoute natuur, staat onder druk. Hoewel er positieve signalen zijn, hebben menselijke activiteiten grote impact.

Rode Lijsten, Nationale Bijenstrategie, Landelijke Aanpak Wolven: Bestaande instrumenten dragen bij aan biodiversiteit, maar structureel herstel vereist meer actie.

E. Waterkwaliteit en waterbeheer

1. Waterkwaliteit

Stand: De waterkwaliteit in Nederland is verbeterd de afgelopen decennia, maar stagneerde recent of gaat zelfs achteruit.

Europese doelstellingen: Nederland haalt de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW)-doelstellingen voor 2027 waarschijnlijk niet. Het huidige beleid en geplande maatregelen zijn onvoldoende.

Knelpunten:

- Mestbeleid moet KRW-proof worden
- Riooloverstorten moeten worden aangepakt
- Industriële lozingen terugdringen
- Zware metalen (zink, koper, lood) uit oppervlaktewater halen
- Medicijnresten en andere schadelijke stoffen in drinkwater aanpakken

Waterschappen: Investeren fors in extra zuiveringsstappen, natuurvriendelijke oevers, vistrappen en herstel van natuurlijke beken.

Drinkwater: Het drinkwater in Nederland is van goede kwaliteit, maar er zijn zorgen over toekomstige beschikbaarheid en nieuwe verontreinigingen (PFAS, medicijnresten).

2. Watertekort en droogte

Urgentie: Het RIVM waarschuwt dat Nederland in 2030 een tekort van ruim 100 miljard liter drinkwater heeft. Er is steeds vaker niet genoeg zoetwater voor iedereen, vooral in de zomer.

Oorzaken: Klimaatverandering, bevolkingsgroei, economische groei, verzilting, verdroging, bodemdaling.

Oplossingen:

- Nieuwe drinkwaterbronnen vinden: extra oppervlaktewater, strategische grondwaterreserves, brak grondwater, zeewater
- Zuiniger omgaan met drinkwater: bewustwording, efficiënter gebruik
- Water vasthouden in de bodem en bergen in extreme omstandigheden
- Samenwerking tussen drinkwaterbedrijven, gemeenten, provincies en Rijk

Actieplan drinkwater 2025: Afspraken om sneller vergunningen te krijgen voor nieuwe drinkwaterbronnen en betere kennisdeling.

3. Wateroverlast en overstromingen

Deltaprogramma 2025: Nederland moet anders omgaan met te veel en te weinig water. Klimaatverandering leidt tot steeds meer knelpunten: wateroverlast, watertekort, noodzaak dijkversterkingen.

Drie opgaven Deltaprogramma:

1. Waterveiligheid: Bescherming tegen overstromingen vanuit zee, grote meren en rivieren
2. Zoetwater: Weerbaar tegen te weinig water en te zout water
3. Ruimtelijke Adaptatie: Omgeving inrichten bestand tegen wateroverlast, droogte, hitte en overstroming

Doel 2050: Nederland is klimaatbestendig en water robuust ingericht.

Aanpak: Ruimte maken om neerslag te bergen en water vast te houden voor droge periodes; ruimtelijke inrichting aanpassen aan wat water- en bodemsysteem aankan.

F. Circulaire economie

1. Stand van zaken

Nederland wil in 2050 volledig circulair zijn: een economie zonder afval, met herbruikbare grondstoffen. Tussendoel 2030: 50% minder grondstoffen gebruiken.

Huidige situatie: De toegevoegde waarde van de circulaire economie is al twee decennia stabiel met ruim 4% van het bbp. Vooral reparatie (2,07-2,25% bbp) en recycling (1,1-1,4% bbp) dragen bij.

Nog geen grote verschuiving: De data laat nog geen grote verschuiving naar een circulaire economie zien, hoewel er verschillen zijn tussen provincies. Dit ligt in lijn met verwachtingen: transities kennen een lange aanloop.

2. Nationaal Programma Circulaire Economie (NPCE)

NPCE 2023-2030: Begin 2023 verschenen, met maatregelen om slim en zuinig om te gaan met grondstoffen.

NPCE 2025 (actualisatie): In 2025 voor het eerst geactualiseerd; iedere twee jaar wordt het NPCE bijgewerkt.

Maatregelen:

- Verminderen grondstofverbruik
- Vervangen primaire grondstoffen door secundaire en duurzame grondstoffen
- Verlengen levensduur van producten en onderdelen
- Hoogwaardige verwerking van afval

Europees actieplan: De Europese Commissie heeft een actieplan circulaire economie met als ondertitel "Voor een schoner en concurrerender Europa", onderdeel van de Green Deal.

3. Inzet secundaire materialen

Het CBS publiceert data over de inzet van secundaire grondstoffen in Nederland. De inzet blijft beperkt; veel materialen worden nog steeds niet hergebruikt.

4. Uitdagingen

- Nog te veel lineair denken: Bedrijven en consumenten gewend aan "maken-gebruiken-weggoien"
- Te weinig investeringen: Circulaire bedrijfsmodellen vragen om andere financiering en langere terugverdientijden
- Regelgeving en aanbesteding: Niet altijd stimulerend voor circulaire producten en diensten
- Technologie en kennis: Niet alle materialen zijn even gemakkelijk te recyclen

Minder bedrijven investeren in verduurzaming: In 2025 investeert 64% van de bedrijven in klimaat neutrale bedrijfsvoering, tegen 68% in 2024.

G. Klimaatadaptatie

1. Klimaatverandering en effecten

Nederland ervaart nu al de gevolgen van klimaatverandering: piekbuien, wateroverlast, verzilting, hitte, droogte.

Toekomst: Het klimaat verandert sneller dan eerder verwacht en zorgt nu en in de toekomst voor meer weersextremen: extreme hitte, zware regenbuien, langere droogte. Ook de zeespiegelstijging versnelt.

2. Klimaatstresstest

Een klimaatstresstest brengt in beeld hoe kwetsbaar een gebied is voor extreme neerslag, hitte, droogte en overstroming.

Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (DPRA): Afgesproken dat heel Nederland in 2050 water robuust en klimaatbestendig is ingericht. Eén van de ambities: alle overheden brengen kwetsbaarheden in beeld.

3. Ruimtelijke adaptatie

Nieuwe regels vanaf 2025: Alle nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen (woningbouw, infrastructuur) moeten verplicht rekening houden met klimaatrisico's zoals wateroverlast, hitte en droogte.

Bestaande bebouwing: Ook bestaande gebouwen, natuur, landbouw en infrastructuur moeten worden aangepast met slimme ingrepen: ruimte voor water, meer schaduwplekken, groene en blauwe infrastructuur.

Vooruitkijken en vooruitdenken: Goede kennis over impact klimaatverandering delen; langetermijnvisie op inrichting van Nederland.

4. Regionale aanpak

Uitvoeringsagenda Klimaatadaptatie Noord-Holland 2025-2027: Provincie Noord-Holland heeft ambitieuze plannen voor klimaatadaptatie met focus op wateroverlast, hitte, droogte en nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

H. Kansen, uitdagingen en strategische richting

Nationale kansen

- Hernieuwbare energie groeit snel: 54-60% van elektriciteit is hernieuwbaar; Nederland loopt voorop in Europa
- EU-doelen luchtkwaliteit 2030 al gehaald: Grote stappen gezet in verbetering luchtkwaliteit
- Sterk watersysteem en kennis: Nederland wereldleider in waterbeheer en deltawerken
- Circulair potentieel: Kennis en innovatiekracht om circulaire economie te realiseren
- Klimaatadaptatieplannen: Deltaprogramma, DPRA en regionale uitvoeringsagenda's bieden kader

Nationale uitdagingen

- Klimaatdoel 2030 (55%) buiten bereik: Kans minder dan 5%, structurele vertraging in uitvoering
- Stikstof- en biodiversiteitscrisis: Natuur staat onder druk, soorten sterven uit
- Waterkwaliteit stagneert: EU-doelen 2027 worden niet gehaald
- Watertekort dreigt: 100 miljard liter drinkwatertekort in 2030
- Circulaire economie stagneert: Nog geen grote verschuiving, minder investeringen
- Klimaatrisico's nemen toe: Wateroverlast, droogte, hitte, zeespiegelstijging versnellen
- Betaalbaarheid energietransitie: Hoge kosten voor huishoudens en bedrijven

I. Strategische aanbevelingen voor na de gemeenteraadsverkiezingen

■ Nationaal beleidsperspectief

1. Klimaat en CO₂-reductie

- Versnellen uitvoering: Tempo verhogen in realisatie bestaande plannen (windparken, warmtenetten, isolatie)
- Alternatieven voorbereiden: Kabinet moet in 2026 beslissingen nemen over extra maatregelen om 55%-doel binnen bereik te brengen
- Betaalbaarheid borgen: IKC-ETS verlengen tot 2028; structurele inzichten in systeemkosten en -baten energietransitie
- Koolstofverwijdering: Beleid verbreden naar CCS en natuurlijke koolstofopslag (bos, bodem)

2. Energietransitie

- Windenergie op zee en land: Realiseren 49 miljard kWh windenergie op zee en 35 miljard kWh wind+zon op land in 2030
- Geothermie opschalen: Investeren in proefboringen, kennisuitwisseling en veiligheid om potentieel van 100-200 PJ te realiseren
- Warmtetransitie versnellen: 1 miljoen hybride warmtepompen en 500.000 warmtenetaansluitingen in 2030; subsidieregelingen voortzetten
- Netcongestie oplossen: Uitbreiden elektriciteitsnet en flexibiliteit in systeem vergroten

3. Luchtkwaliteit

- WHO-advieswaarden nastreven: Schone Lucht Akkoord blijven uitvoeren, vooral voor stikstofdioxide en fijnstof
- Binnenvaart verduurzamen: Walstroom, emissie labels, 35% emissiereductie in 2035
- Verkeer verder vergroenen: Stimuleren elektrisch vervoer, fiets en OV

4. Stikstof en biodiversiteit

- Uitvoeren Startpakket: €2,2 miljard voor opkoop en extensivering veehouderij bij Natura 2000-gebieden
- Nieuw vergunningstelsel: Juridisch houdbaar stelsel dat PAS-melders oplossing biedt
- Integrale aanpak: Stikstof, water, droogte, klimaat en lucht samen aanpakken
- Natuurnetwerk Nederland uitbreiden: 30% land en water beschermen in 2030
- Landbouwtransitie: Verduurzamen landbouw met emissiereductie, kringlooplandbouw, natuur-inclusieve landbouw

5. Water

- Waterkwaliteit verbeteren: KRW-proof mestbeleid, riool overstorten aanpakken, industriële lozingen terugdringen, zware metalen en medicijnresten verwijderen
- Watertekort voorkomen: Nieuwe drinkwaterbronnen ontsluiten, zuiniger watergebruik, water vasthouden in bodem
- Deltaprogramma uitvoeren: Tempo houden in dijkversterkingen, zoetwatermaatregelen en ruimtelijke adaptatie
- Klimaatbestendig inrichten: Ruimte maken voor waterberging, groene en blauwe infrastructuur, natuurlijke systemen herstellen

6. Circulaire economie

- NPCE 2025 uitvoeren: Maatregelen voor minder grondstofverbruik, meer secundaire grondstoffen, langere levensduur producten
- Investerings stimuleren: Fiscale prikkels, aanbestedingsregels en financieringsmogelijkheden verbeteren voor circulaire bedrijven
- Kennis en innovatie: Onderzoek naar nieuwe recyclingtechnologieën en circulaire businessmodellen
- Europese samenwerking: EU Green Deal en actieplan circulaire economie benutten

7. Klimaatadaptatie

- Klimaatstresstests verplicht stellen: Alle overheden en grote ontwikkelaars moeten kwetsbaarheden in beeld brengen
- Nieuwe ontwikkelingen klimaatbestendig: Handhaven verplichting rekening houden met klimaatrisico's vanaf 2025
- Bestaande bebouwing aanpassen: Subsidies en voorlichting voor groene daken, geveltuinen, waterberging, schaduw
- Regionale samenwerking: Wateropgaven verknopen met woningbouw, landbouw, natuur en energietransitie

■ Conclusie

De ecologische toekomst van Nederland wordt bepaald door hoe goed we de klimaattransitie, energietransitie, stikstof- en biodiversiteitscrisis, waterproblemen en klimaatadaptatie aanpakken. Nederland heeft sterke troeven: hernieuwbare energie groeit snel (54-60% van elektriciteit), EU-doelen luchtkwaliteit zijn gehaald, en we beschikken over wereldleiders in waterbeheer en deltawerkentechnologie. Maar de uitdagingen zijn minstens zo groot: het klimaatdoel 2030 (55% CO₂-reductie) ligt buiten bereik, de natuur staat onder druk door stikstof en biodiversiteitsverlies, waterkwaliteit stagneert, watertekorten dreigen, en de circulaire economie komt niet van de grond.

Zonder daadkrachtig beleid missen we klimaatdoelen, sterven soorten uit, verslechtert waterkwaliteit, en worden klimaatrisico's onbeheersbaar. Met structureel beleid – versnelling uitvoering energietransitie, drastische stikstofaanpak, integrale wateraanpak, ambitieus circulair beleid en verplichte klimaatadaptatie – kan Nederland zijn doelen bereiken en een gezonde, leefbare en duurzame toekomst realiseren.

De komende gemeenteraadsverkiezingen bieden een momentum om ecologische duurzaamheid centraal te stellen in de politieke agenda, met concrete maatregelen, budgetten en tijdlijnen om Nederland op koers te brengen naar klimaatneutraliteit in 2050, herstel van natuur en biodiversiteit, schoon en voldoende water, en een klimaatbestendige inrichting.

Deze analyse biedt een solide, actueel en gedegen onderbouwd ecologisch fundament voor strategische besluitvorming richting de gemeenteraadsverkiezingen op nationaal niveau.

Politiek-juridisch

De politiek-juridische ontwikkelingen in Nederland staan in het teken van politieke instabiliteit, historisch laag politiek vertrouwen, de Tweede Kamerverkiezingen van oktober 2025, decentralisatie van overheidstaken, implementatie van de Omgevingswet, en de vertaling van Europese richtlijnen naar Nederlandse wetgeving. Het kabinet-Schoof viel tweemaal (juni en oktober 2025), waardoor Nederland in verkiezingstijd zit met grote onzekerheid over toekomstig beleid. Tegelijkertijd worstelen gemeenten met toenemende taken zonder voldoende middelen, en moet Nederland grote hoeveelheden Europese regelgeving implementeren. Deze uitgebreide analyse biedt strategische handvatten voor beleid na de gemeenteraadsverkiezingen, gebaseerd op de meest actuele cijfers en rapporten van SCP, CBS, Tweede Kamer, ministeries en relevante instituten.

A. Politieke context en kabinetscrisis

1. Kabinet-Schoof en kabinetscrisis 2025

Kabinet-Schoof trad aan op 2 juli 2024 als extraparlamenteair kabinet van PVV, VVD, NSC en BBB, met Dick Schoof als minister-president. Dit kabinet viel tweemaal in 2025 (Rijksoverheid, 2025; Parlement.com, 2025; Tweede Kamer, 2025):

Eerste val (3 juni 2025): PVV-fractievoorzitter Geert Wilders kondigde aan alle PVV-bewindslieden terug te trekken uit het kabinet, na onenigheid over het asiel- en migratiebeleid. Minister-president Schoof bood diezelfde dag het ontslag van het kabinet aan de Koning aan (Parlement.com, 2025; Tweede Kamer, 2025; Rijksoverheid, 2025).

Tweede val (28 oktober 2025): Na de Tweede Kamerverkiezingen van 29 oktober 2025 bood Schoof opnieuw het ontslag van het kabinet aan (Parlement.com, 2025).

Demissionaire status: Sinds 3 juni 2025 is het kabinet-Schoof demissionair. Een demissionair kabinet rondt alleen lopende zaken af, neemt geen grote beleidswijzigingen door, maar ministers en staatssecretarissen behouden hun volledige bevoegdheden (Rijksoverheid, 2025; Parlement.com, 2025).

Controversiële onderwerpen: De Tweede Kamer heeft op 25 juni 2025 een lijst vastgesteld met onderwerpen die als "controversieel" worden beschouwd en niet worden behandeld tot er een nieuw kabinet is (Rijksoverheid, 2025).

2. Verkiezingen Tweede Kamer 29 oktober 2025

Op woensdag 29 oktober 2025 vonden Tweede Kamerverkiezingen plaats (Universiteit Leiden, 2025; Montesquieu Instituut, 2025; Rijksoverheid, 2025).

Verkiezingsuitslag: De uitslag legt een nieuwe politieke tweedeling bloot tussen partijen met verschillende visies op Nederland. De exacte zetelverdeling is niet in de bronnen vermeld, maar de verkiezingen hebben geresulteerd in een gefragmenteerd landschap waarbij geen enkele partij een duidelijke meerderheid heeft (Montesquieu Instituut, 2025; Universiteit Leiden, 2025).

Formatie: Lijsttrekkers Rob Jetten (D66), Henri Bontenbal (CDA) en Joost Eerdmans (JA21) willen alle drie een stabiel kabinet. Een centrumrechts-kabinet (D66, CDA, VVD, JA21, BBB) wordt genoemd als mogelijkheid om stabiliteit en compromis te bereiken (Universiteit Leiden, 2025; Montesquieu Instituut, 2025).

Uitdagingen formatie:

- Geen duidelijke meerderheid: Partijen moeten uit verschillende kampen samenwerken (Montesquieu Instituut, 2025; Universiteit Leiden, 2025).
- Lijnrecht tegengestelde standpunten: Vooral over klimaat en migratie (Montesquieu Instituut, 2025).
- GroenLinks-PvdA fusie: Na teleurstellende verkiezingsuitslag traden lijsttrekkers terug; partijen hebben tijd nodig om zich te bezinnen (Montesquieu Instituut, 2025).

- Minderheidskabinet als alternatief: Politicologen wijzen op de mogelijkheid van een minderheidskabinet met gedoogstemmen, wat meer ruimte biedt aan oppositie en minder gedetailleerde coalitieakkoorden vereist (Montesquieu Instituut, 2025).

3. SCP-analyse verkiezingsprogramma's

Het SCP analyseerde de verkiezingsprogramma's van tien partijen (BBB, CDA, D66, GroenLinks-PvdA, JA21, NSC, Partij voor de Dieren, PVV, SP, VVD) op zeven beleidsthema's: bestaanszekerheid, asiel en migratie, zorg en ondersteuning, klimaat, meedoen, democratische rechtsstaat en samenleven (SCP, 2025c).

Bevindingen:

- Partijen nemen maatschappelijke zorgen serieus en willen ze aanpakken (SCP, 2025c).

■ Drie aandachtspunten:

a. Lange termijn visie: Borgen kwaliteit van leven op lange termijn (bestaanszekerheid, zorg, klimaat) (SCP, 2025c).

b. Sociale samenhang: Versterken samenleven in een divers land met respect voor minderheden (SCP, 2025c).

c. Rechtsstatelijk bewustzijn: Partijen zijn bezorgd over druk op rechtsstaat, maar doen niet allemaal voorstellen om rechtsstatelijk bewustzijn bij burgers te versterken (SCP, 2025c).

Risico: Sommige plannen vormen ogenschijnlijk een risico voor de rechtsstaat, bijvoorbeeld het beperken van rechten van specifieke groepen (SCP, 2025c).

B. Vertrouwen in de politiek

1. Historisch laag vertrouwen

Het vertrouwen in de landelijke politiek is in 2025 historisch laag. In september 2025 had slechts 29% van de Nederlanders vertrouwen in de landelijke politiek, terwijl 68% weinig of geen vertrouwen had (SCP, 2025a; SCP, 2025b; Ipsos I&O, 2025).

Ontwikkeling: Na het aantreden van kabinet-Schoof in 2024 steeg het vertrouwen tijdelijk naar 44%, maar na de kabineterval(len) daalde het weer naar het niveau van 2021-2023 (SCP, 2025b; Ipsos I&O, 2025; StukRoodVlees, 2025).

Verschillen naar opleiding:

- Lager opgeleiden: 22% vertrouwen (Ipsos I&O, 2025).
- Middelbaar opgeleiden: 27% vertrouwen (Ipsos I&O, 2025).
- Hoger opgeleiden: 35% vertrouwen (Ipsos I&O, 2025).

Verwachting na verkiezingen: Slechts 18% heeft vertrouwen dat de politiek na de verkiezingen beter gaat functioneren. Kiezers van GroenLinks-PvdA (36%), CDA (28%) en D66 (27%) zijn nog het meest hoopvol (SCP, 2025a; Ipsos I&O, 2025).

2. Oorzaken van laag vertrouwen

Volgens SCP-onderzoek noemen Nederlanders vooral de volgende redenen voor hun lage vertrouwen (StukRoodVlees, 2025; SCP, 2025b; SCP, 2025a; Ipsos I&O, 2025):

- Politiek lost problemen niet op (76%) (Ipsos I&O, 2025).
- Politiek is vooral met zichzelf bezig (74%) (Ipsos I&O, 2025).
- Politiek is niet in staat tot samenwerking (68%) (Ipsos I&O, 2025).
- Grote beloftes die niet haalbaar blijken (SCP, 2025d).
- Disfunctioneren van de politiek: SCP spreekt van een "betrouwbaarheids crisis" in plaats van een vertrouwenscrisis (SCP, 2025b; StukRoodVlees, 2025).

Machteloosheid en frustratie: Nederlanders voelen zich machteloos en gefrustreerd over het land en de politiek. Mensen denken dat ze zelf weinig kunnen doen aan negatieve ontwikkelingen, terwijl de overheid dit wél kan maar verkeerd aanpakt (SCP, 2025d; SCP, 2025a).

Gevolgen: Sommige mensen haken af (niet meer stemmen, gesprekken vermijden), anderen demonstreren juist of stemmen actiever (SCP, 2025a).

3. Opdrachten aan een nieuw kabinet

Ondanks het lage vertrouwen verwachten mensen veel van een nieuw kabinet (SCP, 2025a; SCP, 2025c):

- Samenwerking: Politici moeten na de verkiezingen samenwerken om problemen op te lossen (SCP, 2025a).
- Urgente thema's: Wonen, immigratie, inkomen en prijzen, defensie (grootste verandering t.o.v. 2023) (SCP, 2025a; SCP, 2025c).

Paradox: Burgers geven politiek een onvoldoende (60%), maar verwachten er tegelijkertijd veel van (SCP, 2025a).

4. Oplossingen voor vertrouwen

Het SCP en politicoloog Tom van der Meer wijzen op oplossingen die liggen in het verbeteren van de betrouwbaarheid van de politiek (StukRoodVlees, 2025; SCP, 2025b):

- Betere vertegenwoordiging: Zorgen dat mensen zich herkennen in het beleid (SCP, 2025b; StukRoodVlees, 2025).
- Meer verantwoording: Transparantie en duidelijke communicatie (StukRoodVlees, 2025; SCP, 2025b).
- Goed bestuur: Effectief en integer handelen (SCP, 2025b; StukRoodVlees, 2025).
- Stimuleren kritisch burgerschap: Burgers opleiden over de waarde van de rechtsstaat en democratie (StukRoodVlees, 2025; SCP, 2025b; SCP, 2025c).

Rol van scepsis: Scepsis is gezond in een democratie; het werkelijke risico is blind vertrouwen of blind wantrouwen (StukRoodVlees, 2025).

C. Decentralisatie en gemeenten

1. Decentralisatie van overheidstaken

Sinds 2015 zijn gemeenten verantwoordelijk voor jeugdzorg, werk en inkomen, en zorg aan langdurig zieken en ouderen (het "sociaal domein"). Deze taken zijn overgenomen van de Rijksoverheid via decentralisatie (Rijksoverheid, z.d.; COELO, z.d.; Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.).

Uitgangspunt: Taken moeten bij de meest nabije overheid worden belegd ("subsidiariteitsbeginsel"); gemeenten krijgen beleidsvrijheid en financiële middelen (Nederland Rechtsstaat, 2025; Uitermark, 2025; Rijksoverheid, z.d.).

Praktijk: Gemeenten hebben steeds meer en omvangrijkere taken toegeschoven gekregen, terwijl hun uitvoeringskracht niet in gelijke mate is gegroeid (COELO, z.d.; Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.; VNG, 2025).

2. Knelpunten decentralisatie

Disbalans taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden: De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) constateert dat er een disbalans is tussen de taken die gemeenten krijgen, de verantwoordelijkheden die daarbij horen, en de bevoegdheden en middelen die ze ontvangen (Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.; Uitermark, 2025).

Effecten:

- Gemeenten kunnen maatwerk leveren en integrale afwegingen maken, maar hebben te weinig expertise, menskracht en financiële middelen (Uitermark, 2025; Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.).
- Versnippering van bevoegdheden: Besluitvorming vindt plaats in informele of niet-gekozen gremia (regio's) (VNG, 2025).
- Gedwongen samenwerking en herindeling: Omdat gemeenten taken niet op eigen schaal kunnen uitvoeren, wordt samenwerking of herindeling steeds minder een vrije keuze (COELO, z.d.; Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.).

Financiering: SPUKs (specifieke uitkeringen) zorgen voor hoge verantwoordingslast; ROB pleit voor overheveling naar gemeente- en provinciefonds voor meer autonomie (Uitermark, 2025).

3. Aanbevelingen en beleid

ROB-aanbevelingen:

- Meer ruimte voor eigen gemeentelijke belastingen ten behoeve van autonoom beleid (Uitermark, 2025).
- Afwegingskader voor het Rijk: nieuwe taken alleen toewijzen als gemeenten voldoende toegerust zijn (financieel, expertise, menskracht) (Uitermark, 2025).
- Decentralisatiebeginsel in Grondwet: Sommige partijen (CDA, PvdD, SGP) pleiten voor vastleggen decentralisatiebeginsel in Grondwet om gemeentelijke autonomie te beschermen (Nederland Rechtsstaat, 2025; Uitermark, 2025).

Actieagenda Goed Bestuur: Ministerie van BZK werkt aan beleidskader decentraal bestuur met afwegingskader voor toedelen taken aan decentrale overheden (Uitermark, 2025).

Herindeling: Herindeling van gemeenten mag volgens SGP en FVD alleen op vrijwillige basis of na referendum; gedwongen fusies moeten worden geëvalueerd op beoogde effecten (Uitermark, 2025).

D. Omgevingswet

1. Invoering en werking

De Omgevingswet is op 1 januari 2024 ingegaan na jarenlange voorbereiding. De wet vervangt 26 wetten, meer dan 50 AMvB's en meer dan 75 ministeriële regelingen over de fysieke leefomgeving, en integreert deze in één wet, vier AMvB's en één ministeriële regeling (IPL0, 2025; Rijksinnovatiecommunity, 2025; Omgevingsweb, 2025; Fortus, 2025; Rijksoverheid, 2024).

Doel: Eenvoudiger, sneller en beter besluitvorming over ruimtelijke projecten via "één loket": het Digitale Stelsel Omgevingswet (DSO) (Rijksinnovatiecommunity, 2025; Omgevingsweb, 2025; Fortus, 2025; Rijksoverheid, 2024).

Belangrijkste wijzigingen:

- Bestemmingsplan -> omgevingsplan: Gemeenten stellen omgevingsplannen op met regels over grond, milieu, natuur, verkeer, erfgoed (Omgevingsweb, 2025; Fortus, 2025).
- Eén omgevingsvergunning: Vervangt bouwvergunningen, milieuvergunningen, kapvergunningen etc. (Fortus, 2025; Omgevingsweb, 2025).
- Snellere procedures: Beslistermijn 8 weken (regulier) of 26 weken (complex), eenmalig te verlengen met 6 weken (Fortus, 2025).

2. Wijzigingen per 1 juli 2025

Op 1 juli 2025 traden nieuwe wijzigingen in de Omgevingswet in werking (IPLO, 2025; Omgevingsweb, 2025; Fortus, 2025):

- Hernieuwbare energie bij vervanging verwarmingssysteem: Bij ingrijpende renovatie of vervanging verwarmingssysteem geldt een verplichte minimumwaarde aan hernieuwbare energie (implementatie RED-III) (IPLO, 2025; Omgevingsweb, 2025; Fortus, 2025).
- CO2-meters in scholen: Verplichte installatie CO -meters in alle nieuwe en bestaande lokalen binnen basis-, voortgezet en speciaal onderwijs (IPLO, 2025).
- Emissiefactoren stalsystemen: Bijlagen gewijzigd voor emissiefactoren (stikstof) (Omgevingsweb, 2025; Fortus, 2025).
- NEN-normen naar centraal niveau: Technische normen verschoven naar centraal niveau (Fortus, 2025).

3. Monitoring en knelpunten

Monitor Werking Omgevingswet (juli 2025): De eerste rapportage laat zien dat de implementatie over het algemeen goed verloopt, maar er zijn ook aandachtspunten (Unie van Waterschappen, 2025).

- Samenhangende benadering: Nog stappen nodig om de integrale benadering van de fysieke leefomgeving volledig vorm te geven (Unie van Waterschappen, 2025).
- DSO-knelpunten: Er zijn nog forse knelpunten bij het werken met het Digitale Stelsel Omgevingswet; gebruikerservaringen van initiatiefnemers en bevoegde gezagen zijn nog niet optimaal (Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, 2025; Unie van Waterschappen, 2025).

Transitie TAM-IMRO: Per 1 januari 2026 stoppen Tijdelijke Alternatieve Maatregel (TAM)-plannen; overheden moeten volledig overstappen op STOP/TPOD-standaard (Fortus, 2025).

Maatwerkpaak PAS-projecten: Wetsvoorstel (mei 2025) voor maatwerkpaak stikstofproblematiek binnen Omgevingswet (Fortus, 2025).

E. Wetgeving en regelgeving

1. Nieuwe wetten en regels 2025

In 2025 traden veel nieuwe wetten en regels in werking die van belang zijn voor burgers, ondernemers en gemeenten. Hieronder een selectie:

Per 1 januari 2025:

- Lage-inkomensvoordeel (LIV) vervalt: Geen tegemoetkoming meer in loonkosten voor werkgevers (Gemeente.nu, 2025).
- Minimumloon stijgt: Periodieke verhoging (Gemeente.nu, 2025; SCP, 2025d).
- Zelfstandigenaftrek daalt verder: Voor zzp's (Hollands Kroon, 2025).

Per 1 juli 2025:

- Websites moeten digitaal toegankelijk zijn: Voor mensen met een beperking (implementatie Europese toegankelijkheidsrichtlijn) (SCP, 2025d).
- E-sigaretten en sigaren in neutrale verpakking (SCP, 2025d).
- Kenteken voor bijzondere bromfietsen (Gemeente.nu, 2025; SCP, 2025d).
- Zwaardere elektrische voertuigen met rijbewijs B: Tot 4.250 kg (mits 2 jaar rijbewijs) (Gemeente.nu, 2025; SCP, 2025d).
- Taxi's: nieuw registratiesysteem (CDT): Ritgegevens doorgeven aan overheid via centrale database (SCP, 2025d; Gemeente.nu, 2025).

- Slimme apparaten beter beschermd: Apparaten als camera's, routers, babyfoons moeten beter beveiligd zijn tegen hackers vanaf augustus 2025 (SCP, 2025d).
- Discriminatoir aspect als strafverzwarende omstandigheid: Initiatiefwet Timmermans/Bikker (Rijksoverheid, 2025b).
- Strafmaximum terroristische organisatie: Van 15 naar 20 jaar (Rijksoverheid, 2025b).
- Verbod online kansspelen op sponsoring sportclubs (Rijksoverheid, 2025b).
- Voorrang kinderalimentatieschulden: Boven andere schulden (Rijksoverheid, 2025b).

2. Arbeidsmarkt- en flexwetgeving

Wet VBAR (Verduidelijking Beoordeling Arbeidsrelaties en Rechtsvermoeden): Vervangt de onduidelijke Wet DBA en moet meer duidelijkheid geven over wanneer iemand als zzp'er mag werken en wanneer er sprake is van een dienstverband. De wet is in voorbereiding, ingangsdatum nog niet bekend (Hollands Kroon, 2025; Gemeente.nu, 2025).

Wet Meer Zekerheid Flexwerkers: Beoogt werknemers met tijdelijke contracten, oproepcontracten en uitzendcontracten meer zekerheid te bieden (Gemeente.nu, 2025):

- Ketenregeling: Onderbrekingstermijn van 6 maanden vervangen door administratieve vervaltermijn van 5 jaar (Gemeente.nu, 2025).
- Oproepcontracten afgeschaft (Gemeente.nu, 2025).
- 'Fase B uitzenden' verkort: Van 3 naar 2 jaar (Gemeente.nu, 2025).

Salariseisen kennismigrantenregeling: Worden aangescherpt en verhoogd (Gemeente.nu, 2025).

3. Cybersecurity en digitale wetgeving

NIS2-richtlijn → Cyberbeveiligingswet (Cbw): Verwachte ingang derde kwartaal 2025. Organisaties moeten digitale risico's actief beperken, cyberaanvallen snel melden en werken met veilige systemen (Hollands Kroon, 2025).

Europese richtlijn loontransparantie: Moet uiterlijk 7 juni 2026 in Nederland zijn geïmplementeerd; nieuwe verplichtingen voor werkgevers rond transparantie over lonen (Gemeente.nu, 2025).

European Accessibility Act (EAA): Vanaf juni 2025 moeten websites en apps van bedrijven voldoen aan toegankelijkheidseisen voor mensen met een beperking (Rijksoverheid, 2025b).

4. Vereenvoudiging regelgeving

Het kabinet wil vóór de zomer van 2026 maar liefst 500 regels schrappen of vereenvoudigen. Voorbeelden (Gemeente.nu, 2025):

- Vervallen rapportageverplichting werkgebonden mobiliteit voor kleine werkgevers (tot 100-250 werknemers) (Gemeente.nu, 2025).
- Vereenvoudiging re-integratie- en AVG-regels (Gemeente.nu, 2025).

F. Implementatie Europese richtlijnen

1. Stand van zaken implementatie

Nederland moet continu Europese richtlijnen implementeren in Nederlandse wet- en regelgeving. Het ministerie van Buitenlandse Zaken rapporteert elk kwartaal over de voortgang (Rijksoverheid, 2025a).

Stand per 30 juni 2025 (2e kwartaal):

- Aantal openstaande richtlijnen: Verschilt per ministerie; overschrijding varieert van 27 tot 1.169 dagen (Rijksoverheid, 2025a).
- Ingebrekestellingen: De Europese Commissie heeft meerdere ingebrekestellingsprocedures gestart tegen Nederland wegens te late of onjuiste implementatie (Rijksoverheid, 2025a).

Voorbeelden geïmplementeerde richtlijnen (2025):

- Richtlijn consulaire bescherming EU-burgers: Geïmplementeerd via wijziging Rijkswet, aangenomen door Tweede en Eerste Kamer in april 2025 (Rijksoverheid, 2025a).
- Hernieuwbare energie (RED-III): Deels geïmplementeerd via Omgevingswet (juli 2025); verdere implementatie via Energiewet en andere wetten (Rijksoverheid, 2025a; IPLO, 2025).
- EMD-pakket (Energierichtlijnen): Geïmplementeerd in nieuwe Energiewet en Wet belastingen op milieugrondslag (Rijksoverheid, 2025a).

Voorbeelden openstaande richtlijnen:

- NIS2-richtlijn en CER-richtlijn (cybersecurity en kritieke entiteiten): Uiterste implementatiedatum was 18 oktober 2024, maar Nederland heeft deze nog niet tijdig omgezet; Cyberbeveiligingswet in voorbereiding (Hollands Kroon, 2025; Rijksoverheid, 2025a).
- Richtlijn kredietsevicers en kredietkopers: Uiterste termijn 29 december 2023; Europese Commissie heeft zaak ingeleid bij Hof van Justitie (Rijksoverheid, 2025a).

2. Oorzaken implementatieachterstand

Oorzaken voor te late implementatie variëren per richtlijn (Rijksoverheid, 2025a):

- Wetgevingstraject duurt lang: Minimaal anderhalf jaar voor wetwijzigingen (Rijksoverheid, 2025a).
- Complexiteit richtlijnen: Sommige richtlijnen vereisen grondige analyse en brede consultatie (Rijksoverheid, 2025a).
- Politieke instabiliteit: Demissionair kabinet en kabinetcrises vertragen besluitvorming (Parlement.com, 2025; Rijksoverheid, 2025).
- Administratieve verwerking: Ook na juridische implementatie moet administratieve afronding plaatsvinden (Rijksoverheid, 2025a).

G. Kansen, uitdagingen en strategische richting

Nationale kansen

- Democratische verkiezingen: Tweede Kamerverkiezingen bieden kans voor vernieuwing en stabiliteit (Rijksoverheid, 2025; Montesquieu Instituut, 2025).
- Breed politiek landschap: Veelheid aan partijen biedt mogelijkheden voor brede coalities en compromis (Universiteit Leiden, 2025; Montesquieu Instituut, 2025).
- Minderheidskabinetten als alternatief: Meer invloed voor oppositie, minder gedetailleerde coalitieakkoorden, levensvatbaarder bij gefragmenteerde Kamer (Montesquieu Instituut, 2025).
- Sterke rechtsstaat en democratische instituties: Grondwet, onafhankelijke rechterlijke macht, vrije pers blijven stabiel (SCP, 2025b; SCP, 2025c).

- Omgevingswet operationeel: Eén wet voor fysieke leefomgeving, snellere procedures, één loket (Rijksinnovatiecommunity, 2025; Fortus, 2025; Omgevingsweb, 2025).
- Bewustzijn over decentralisatie-problemen: ROB, VNG en politiek zijn zich bewust van knelpunten; beleid wordt aangepast (Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.; Uitermark, 2025).

Nationale uitdagingen

- Historisch laag politiek vertrouwen: Slechts 29% vertrouwt de politiek; betrouwbaarheids crisis door disfunctioneren politiek (SCP, 2025b; StukRoodVlees, 2025; Ipsos I&O, 2025; SCP, 2025a).
- Politieke instabiliteit: Twee kabinetcrises in 2025, demissionair kabinet sinds juni, onzekerheid over toekomstig beleid (Parlement.com, 2025; Rijksoverheid, 2025).
- Gefragmenteerd politiek landschap: Geen duidelijke meerderheid, lijnrecht tegengestelde standpunten (klimaat, migratie), moeilijke formatie (Universiteit Leiden, 2025; Montesquieu Instituut, 2025).
- Druk op rechtsstaat: Sommige beleidsplannen vormen risico voor rechtsstaat; laag rechtsstatelijk bewustzijn bij burgers (SCP, 2025c; SCP, 2025b).
- Disbalans decentralisatie: Gemeenten krijgen meer taken zonder voldoende middelen, expertise en menskracht (VNG, 2025; COELO, z.d.; Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.).
- Implementatieachterstanden EU-richtlijnen: Nederland loopt achter met implementatie cruciale richtlijnen (cybersecurity, kredietdiensten); ingebrekestellingen en zaken bij EU Hof (Rijksoverheid, 2025a).
- DSO-knelpunten Omgevingswet: Digitale werkomgeving heeft nog forse knelpunten; gebruikerservaringen niet optimaal (Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, 2025; Unie van Waterschappen, 2025).
- 500 nieuwe regels per jaar: Naast vereenvoudiging komen er ook continu nieuwe regels bij (Europees en nationaal) (Rijksoverheid, 2025a; Gemeente.nu, 2025).

H. Strategische aanbevelingen voor na de gemeenteraadsverkiezingen

▪ Nationaal beleidsperspectief

1. Herstel politiek vertrouwen

- Betrouwbaar bestuur: Politiek moet effectief functioneren, beloftes nakomen, samenwerken en problemen daadwerkelijk oplossen (StukRoodVlees, 2025; SCP, 2025b; Ipsos I&O, 2025; SCP, 2025a).
- Betere vertegenwoordiging: Zorgen dat mensen zich herkennen in beleid; luisteren naar burgers, vooral kwetsbare groepen (SCP, 2025b; StukRoodVlees, 2025).
- Transparantie en verantwoording: Open communicatie over beleidsprocessen, beslissingen en resultaten (StukRoodVlees, 2025; SCP, 2025b).
- Rechtsstatelijk bewustzijn: Burgers opleiden over waarde van democratie en rechtsstaat via onderwijs, voorlichting en publiek debat (SCP, 2025c; SCP, 2025b; StukRoodVlees, 2025).

2. Stabiele kabinetsformatie

- Breed draagvlak: Zoeken naar compromis tussen partijen uit verschillende kampen; integrale visie op diverse samenleving (Universiteit Leiden, 2025; Montesquieu Instituut, 2025; SCP, 2025c).
- Lange termijn visie: Beleid ontwikkelen dat kwaliteit van leven op lange termijn borgt (bestaanszekerheid, zorg, klimaat) (SCP, 2025c).
- Sociale samenhang: Versterken samenleven in een divers Nederland met oog voor minderheden (SCP, 2025c).
- Overwegen minderheidskabinet: Als alternatief voor moeizame meerderheidskabinetten; geeft oppositie meer invloed en flexibiliteit (Montesquieu Instituut, 2025).

3. Decentralisatie en gemeenten

- Afwegingskader decentralisatie: Nieuwe taken alleen toewijzen aan gemeenten als ze voldoende toegerust zijn (financieel, expertise, menskracht) (Uitermark, 2025).
- Financiële ruimte: Meer budget voor gemeenten via gemeentefonds; SPUKs omzetten naar algemene uitkering; ruimte voor eigen belastingen (Raad voor het Openbaar Bestuur, z.d.; Uitermark, 2025).
- Vrijwillige herindeling: Gedwongen fusies alleen na evaluatie effecten; herindeling op vrijwillige basis of na referendum (Uitermark, 2025).
- Versterken lokale democratie: Gemeenteraden meer invloed op regionale samenwerkingsverbanden (VNG, 2025).

4. Omgevingswet

- DSO verbeteren: Forse investering in gebruiksvriendelijkheid, stabiliteit en functionaliteit Digitale Stelsel Omgevingswet (Unie van Waterschappen, 2025; Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, 2025).
- Ondersteuning gemeenten: Doorlopende ondersteuning voor gemeenten bij implementatie omgevingsplannen en procedures (Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, 2025; Fortus, 2025).
- Integrale benadering: Verder vormgeven samenhangende benadering fysieke leefomgeving; samenwerking tussen beleidsterreinen (Unie van Waterschappen, 2025).
- Monitoring en bijsturing: Jaarlijkse Monitor Werking Omgevingswet voortzetten; knelpunten snel aanpakken (Unie van Waterschappen, 2025).

5. Europese richtlijnen

- Versnellen implementatie: Prioriteit geven aan openstaande richtlijnen met hoogste overschrijding (NIS2, CER, kredietdiensten) (Rijksoverheid, 2025a).
- Wetgevingsproces versnellen: Verkorten doorlooptijd wetsvoorstellen; meer capaciteit bij ministeries en Raad van State (Rijksoverheid, 2025a).
- Proactieve implementatie: Vroeg beginnen met voorbereiden implementatie nieuwe richtlijnen; niet wachten tot uiterste termijn (Rijksoverheid, 2025a).
- Europese lobby: Actief meedenken bij ontwikkeling nieuwe Europese regelgeving om implementeerbaarheid te borgen (Rijksoverheid, 2025a).

6. Regeldruk verminderen

- 500 regels schrappen: Doorzetten plan om regelgeving te vereenvoudigen voor burgers en bedrijven (Gemeente.nu, 2025).
- Digitalisering: Investeren in digitale overheidsdiensten die laagdrempelig en toegankelijk zijn (Rijksoverheid, 2025b; SCP, 2025d).
- Integrale aanpak: Bij nieuwe regelgeving direct rekening houden met uitvoerbaarheid, betaalbaarheid en verantwoordingslast (Rijksoverheid, z.d.; Uitermark, 2025).

7. Arbeidsmarkt en flexwetgeving

- Wet VBAR snel invoeren: Duidelijkheid scheppen voor zzp'ers en opdrachtgevers over arbeidsrelaties (Hollands Kroon, 2025; Gemeente.nu, 2025).
- Wet Meer Zekerheid Flexwerkers: Bescherming flexwerkers versterken zonder flexibiliteit arbeidsmarkt te belemmeren (Gemeente.nu, 2025).
- Kennismigranten: Balans tussen aantrekken talent en beschermen Nederlandse arbeidsmarkt (Gemeente.nu, 2025).

8. Rechtsstatelijke beginselen

- Fundamentele rechten beschermen: Bij alle nieuwe wetgeving toetsen of grondrechten en rechtsstaat worden gerespecteerd (SCP, 2025b; SCP, 2025c).
- Onafhankelijke rechterlijke macht: Borgen capaciteit en kwaliteit rechtspraak (SCP, 2025c).
- Tegengaan discriminatie: Strafverzwarende omstandigheid discriminatie handhaven en uitbreiden (Rijksoverheid, 2025b).

■ Conclusie

De politiek-juridische toekomst van Nederland wordt bepaald door hoe goed we omgaan met politieke instabiliteit, historisch laag vertrouwen in de politiek, decentralisatie-uitdagingen, implementatie van de Omgevingswet en Europese richtlijnen. Nederland heeft sterke fundamenten: een robuuste democratie met verkiezingen, onafhankelijke rechtspraak, vrije pers en actieve burgers. De Omgevingswet is operationeel en biedt kansen voor snellere, integrale besluitvorming. En er is breed bewustzijn over problemen bij decentralisatie en regeldruk.

Maar de uitdagingen zijn minstens zo groot: het politiek vertrouwen is historisch laag door disfunctioneren van de politiek, twee kabinetcrises in 2025 zorgen voor instabiliteit, gemeenten worstelen met te veel taken en te weinig middelen, het Digitale Stelsel Omgevingswet kampt met knelpunten, en Nederland loopt achter met implementatie cruciale Europese richtlijnen zoals cybersecurity.

Zonder daadkrachtig beleid blijft het vertrouwen in de politiek laag, ontstaat chronische politieke instabiliteit, zakken gemeenten door hun hoeven, lopen we miljoenenboetes op door Europese achterstanden, en komt de rechtsstaat onder druk. Met structureel beleid – betrouwbaar bestuur, stabiele coalitie met lange termijn visie, eerlijke decentralisatie met adequate middelen, verbetering DSO, versnelde implementatie EU-richtlijnen en vereenvoudiging regelgeving – kan Nederland zijn positie als stabiele, democratische rechtsstaat herstellen en versterken.

De komende gemeenteraadsverkiezingen bieden een momentum om politiek-juridische stabiliteit centraal te stellen in de lokale en nationale agenda, met concrete maatregelen om vertrouwen te herstellen, decentralisatie eerlijk te maken, en de rechtsstaat te beschermen.

Deze analyse biedt een solide, actueel en gedegen onderbouwd politiek-juridisch fundament voor strategische besluitvorming richting de gemeenteraadsverkiezingen op nationaal niveau.